

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการจัดการกับความจริง:
การศึกษามิติและพลวัตรของความเปลี่ยนแปลงของ "ความจริง"
ในสังคมไทย

โดย สมบัติ จันทรวงศ์ และคณะ

เมษายน 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการจัดการกับความจริง:
การศึกษามิติและพลวัตรของความเปลี่ยนแปลงของ “ความจริง”
ในสังคมไทย

โดย สมบัติ จันทรวงศ์ และคณะ

เมษายน 2547

ห้ามเผยแพร่ก่อนได้รับอนุญาต

สัญญาเลขที่ RD01/0011/2542

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการจัดการกับความจริง:
การศึกษามิติและพลวัตรของความเปลี่ยนแปลงของ “ความจริง”
ในสังคมไทย

คณะผู้วิจัย		สังกัด	
1. สมบัติ	จันทร์วงศ์	คณะรัฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. นครินทร์	เมฆไตรรัตน์	คณะรัฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. อรรถจักร์	สตัยานุรักษ์	คณะมนุษยศาสตร์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
4. พวงทอง	รุ่งสวัสดิทรัพย์	มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์	
5. ชัยวัฒน์	สถาอานันท์	คณะรัฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. ชลิตาภรณ์	สงสัมพันธ์	คณะรัฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกในการพัฒนา

กระบวนการจัดการกับความจริง การศึกษามิติและพลวัตร ของความเปลี่ยนแปลงของ “ความจริง” ในสังคมไทย

ความนำ

วารสาร *Asian Survey* Vol.42, No.4 July/August 2002 เป็นฉบับพิเศษ ตรงที่ทั้งฉบับล้วนประกอบด้วยบทความที่วาดด้วยเรื่องซึ่งเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในประเทศอินโดนีเซีย ระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ.1965 ถึงประมาณเดือนมีนาคม ค.ศ.1966 ทั้งสิ้น ผลกระทบของความรุนแรงดังกล่าวที่ว่ากันว่าเป็นการตอบโต้ความพยายามของพลพรรคคอมมิวนิสต์ของอินโดนีเซีย PKI (Partai Komunis Indonesia) ที่จะทำรัฐประหาร และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ตามมา คือการก่อเกิดระบอบการปกครองของนายพลซูฮาร์โตนั้น เชื่อกันว่ายังคงมีผลกระทบต่อเนื่องมาจนแม้แต่ปัจจุบัน

สำหรับผู้สนใจเรื่องของการจัดการกับ “ความจริง” ของสังคมแล้ว เหตุการณ์ความรุนแรงที่ส่วนใหญ่แล้วเป็นการฆ่ากันเองของพลเรือนอินโดนีเซียและเชื่อกันว่ามีผู้เสียชีวิตไปประมาณ 500,000 คน ทั่วประเทศ (ตัวเลขที่มีการคาดคะเนกันนั้นมีตั้งแต่ 100,000 คนไปจนถึง 2,000,000 คน) ไม่รวมถึงผู้คนอีกเป็นแสนๆ คนที่ถูกทรมาน จับกุมคุมขัง โดยไม่ผ่านกระบวนการยุติธรรมนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง ประการแรก เป็นที่เข้าใจได้ไม่ยากนักว่า กลุ่มผู้นำทางการเมืองที่มีสายสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับกองทัพ ย่อมไม่อยากจะพูดถึงความรุนแรงในระดับ “มหาดาล” ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการก้าวสู่อำนาจของตน กระนั้นก็ดี แม้ระบอบการปกครองของซูฮาร์โต ไม่เคยพยายามจะปฏิเสธว่าการประหารชีวิตได้เกิดขึ้นจริง แต่เอกสารทางราชการ หรือเอกสารกึ่งราชการของอินโดนีเซียก็จงใจจะเลยที่จะพูดถึงการประหารชีวิตโดยสิ้นเชิง และความรู้สึกโดยทั่วไปก็คือว่าเรื่องนี้ไม่อาจนำมาถกเถียงอภิปรายกันอย่างเปิดเผยได้¹

นอกจากงานเขียนในรูปของนิยายและเรื่องสั้นของนักเขียนอินโดนีเซียแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวอินโดนีเซียทั่วไป ปฏิเสธที่จะเขียนหรือพูดถึงเหตุการณ์อันร้ายแรงนี้อย่างเปิดเผย เช่น การที่นักวิจัยต่างชาติพบว่า สตรีอินโดนีเซียผู้หนึ่งตอบคำถาม ว่าสถานการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว “ปกติ เป็นปกติดี” ทั้งๆ ที่สามีของนางถูกฆ่าเพราะเป็นสมาชิกพรรค PKI เป็นต้น² เพราะฉะนั้น ในขณะที่ในแง่หนึ่งนั้น อาจกล่าวได้ว่า แม้ “ทุกคน” รู้ดีว่า เกิดอะไรขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1965-66 หรืออย่างน้อยที่สุด ผู้คนในแต่ละชุมชน ล้วนรู้ดีว่าได้เกิดอะไรขึ้นเฉพาะในชุมชนของตน แต่กว่าสามสิบปีของการที่ผู้เห็นเหตุการณ์เหล่านี้ต้องนิ่งเงียบ กว่าสามสิบปีที่เรื่อง “บอกเล่า” อย่างนี้ไม่มีโอกาสได้รับการบอกเล่าซ้ำ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวของครอบครัวหรือของชุมชน ทำให้

“ความทรงจำ” เหล่านี้อาจลบเลือนไปเองโดยธรรมชาติได้มาก สำหรับสังคมที่ชาวบ้านในชุมชนยังคงมีวัฒนธรรมแบบมุขปาฐะอยู่มาก ความเป็นไปในเรื่องนี้ย่อมมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการรักษาความจำของ “ความจริง” ไว้.

ด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใดที่ “คำอธิบาย” ภาพรวมของความจริงที่เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1965 จากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ ที่เป็นที่ยอมรับกันจะมีได้หลายชุด³ เช่น การให้น้ำหนักแก่บทบาทของฝ่ายทหารที่นำโดยนายพลซูฮาร์โตและพันธมิตรของตน โดยเฉพาะในการลอบสังหารทางการเมืองที่กระทำแก่คู่แข่งทางการเมือง คือ พรรค PKI ทั้งนี้ ไม่ว่าซูฮาร์โตจะมีส่วนรู้เห็นในการสนับสนุนให้เกิดการรัฐประหารในวันที่ 30 กันยายน ค.ศ. 1965 หรือไม่ก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี จำนวนผู้เสียชีวิตที่สูงมาก และความกว้างขวางของการมีส่วนร่วมของมวลชนในขบวนการประหารประการดังกล่าว โดยไม่ต้องพิจารณาถึงบทบาทของกองทัพอินโดนีเซีย ทำให้เกิดคำอธิบายด้วยว่า การแบ่งขั้วทางการเมืองในอินโดนีเซียเมื่อปี ค.ศ.1965 นั้น เด็ดขาดสูงสุดอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นการฆ่าฟันผู้คนจำนวนมหาศาลที่เกิดขึ้นจึงเป็นการสะท้อนถึงความกดดันอันรุนแรงที่บีบคั้นสังคมจนรับไม่ได้ถึงขนาดปะทุออกมาในรูปของความรุนแรงชั่วคราวทางจิตวิทยาของมวลชน มากกว่าที่จะเกิดจากการกระทำของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ ในขณะที่เดียวกันก็มีคำอธิบายที่อาจแยกออกไปได้อีก ว่าการประหารกันครั้งใหญ่นี้ หลักๆ แล้วเป็นผลมาจากการเร่งเร้าความเป็นปฏิปักษ์อันลึกลับและสลับซับซ้อนในระดับท้องถิ่นที่สืบเนื่องมาจากการขยายฐานทางการเมืองของพลพรรค PKI ภายใต้สถานการณ์การเมืองที่กดดันทุกฝ่ายอย่างสูงยิ่งในช่วงของระบอบประชาธิปไตยแบบชี้นำ (Guided Democracy) ของประธานาธิบดีซูการ์โน และเมื่อเกิดเหตุการณ์ “รัฐประหาร” และ “การตอบโต้รัฐประหาร” ขึ้นเมื่อวันที่ 30 กันยายน ค.ศ.1965 สถานการณ์ก็ลุกลามเกินพอที่จะเกิดความรุนแรงขึ้น ท้ายสุดก็ยังมีคำอธิบายว่า วัฒนธรรมของอินโดนีเซียเป็นวัฒนธรรมแห่งความรุนแรงที่รัฐเองมีบทบาทในการยอมรับและแม้แต่สร้างวัฒนธรรมนักเลงหัวไม้ ที่ใช้วิธีการนอกกฎหมาย การลักขโมย หรือแม้แต่การฆาตกรรม ให้เกิดขึ้นตราบเท่าที่มันเป็นประโยชน์ในทางการเมือง.

แต่ในขณะที่นักวิชาการอาจถกเถียงกันได้มากมายว่าอะไรเกิดขึ้น “จริงๆ” ในเหตุการณ์ 1965-1966 เช่น⁴ บ้างก็ว่า พลพรรค PKI เป็นผู้คิดและริเริ่มการรัฐประหารด้วยการสังหารนายพลของกองทัพ บ้างก็ว่าการ “รัฐประหาร” เป็นผลมาจากการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกันภายในกองทัพเอง หรือบ้างก็ว่า นายพลซูฮาร์โต เป็นผู้นำการรัฐประหาร หรืออย่างน้อยที่สุดก็บิดเบือนและใช้ประโยชน์จากการที่กลุ่มนายพลถูกฆ่า บ้างก็ว่า ประธานาธิบดีซูการ์โน อนุญาตหรือสนับสนุนให้นายทหารที่ไม่พอใจ ดำเนินการต่อนายพลเหล่านั้น และบ้างก็ว่า การปฏิบัติงานลับของต่างประเทศ มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยในความพยายามที่จะจัดประธานาธิบดีซูการ์โน ซึ่งมีทีท่าว่าฝักใฝ่ฝ่ายซ้ายออกไป

จากบทบาทผู้นำในอินโดนีเซีย และจากบทบาทผู้นำในกลุ่มโลกที่สาม สำหรับทางการเมืองอินโดนีเซียแล้ว ความจริงที่เป็น "ทางราชการ" มีอยู่หนึ่งเดียว เพราะฉะนั้น รัฐบาลอินโดนีเซีย หลังเหตุการณ์ดังกล่าว จึงแสดงออกผ่านช่องทางต่างๆ รวมถึงในหลักสูตรการเรียนการศึกษาว่า PKI เท่านั้นที่ต้องรับผิดชอบในการฆ่าเห่านายพล และเพราะฉะนั้น จึงเป็นกลุ่มพลังที่ทรยศต่อชาติ และควรที่จะถูกขจัดออกไปจากทุกระดับของสังคม⁵ จะเห็นได้ว่าการควบคุมวาทกรรมภายในสังคมอย่างเคร่งครัด รวมถึงการที่หน่วยงานด้านความมั่นคงมีการปฏิบัติต่อผู้ที่มีทัศนคติตรงกันข้ามอย่างรุนแรง ทำให้บรรยากาศของภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ กลายเป็นสิ่งที่ระบบการปกครองของซูฮาร์โต สามารถนำไป "สร้าง" เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของตนได้เสมอ⁶ แม้เมื่อล่วงเข้ามาในทศวรรษของ ค.ศ.1990 จะมีข้อเขียนของชาวอินโดนีเซียเอง ประเภทบันทึกความจำส่วนตัว ว่าด้วยเหตุการณ์เมื่อ ค.ศ.1965 ออกมาบ้าง แต่หนังสือเหล่านี้ล้วนถูกห้ามเผยแพร่โดยทางการ ในขณะที่รัฐบาลอินโดนีเซียก็ออก "หนังสือปกขาว" ของทางการที่ยังคงยืนยันว่า หน่วยปฏิบัติงานลับของ PKI คือผู้มีบทบาทหลักในการก่อให้เกิดเหตุการณ์ ค.ศ.1965 ขึ้น.

ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งได้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากที่นายพลซูฮาร์โตพ้นจากอำนาจทางการเมืองไปแล้ว เพราะปรากฏว่า แม้งานเขียนเกี่ยวกับเหตุการณ์ ค.ศ.1965 ที่ขัดแย้งกับ "ความจริง" หรือ "ประวัติศาสตร์" ของทางราชการ จะตีพิมพ์ได้ แต่ความพยายามของประธานาธิบดีอับดุล ราห์มาน วาฮิด เองซึ่งขึ้นเป็นประธานาธิบดีเมื่อปี ค.ศ.1997 ที่จะยกเลิกกฎหมายห้ามลัทธิมาร์กซิสต์-เลนิน กลับถูกต่อต้านอย่างรุนแรงจากเกือบจะทุกส่วนของสังคมถึงขนาดนำไปสู่การคุกคามว่าจะมีการใช้กำลังกับกลุ่มที่เรียกร้องสิทธิให้กับเหยื่อในกรณี ค.ศ.1965 ด้วยซ้ำ รวมถึงความคิดที่จะจัดตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความจริงและการปรองดองแห่งชาติ (Komisi Independent Pencari Kebenaran untuk Rekonsiliasi Nasional) ซึ่งถูกกำหนดให้หาความจริงในประเด็นสำคัญๆ อย่างการใช้ความรุนแรงในติมอร์ตะวันออก อิเรียนจาया อาเจะห์ และรวมถึงเหตุการณ์เมื่อปี ค.ศ.1965 ก็ไม่สามารถเป็นรูปเป็นร่างขึ้นได้⁷ ปฏิกริยาเช่นว่านี้อาจอธิบายได้ว่าเป็นเพราะเหตุการณ์ความรุนแรงเมื่อปี ค.ศ.1965 นั้น อาจยิ่งใหญ่เกินไปในแง่ของเหยื่อผู้ถูกกระทำและผู้ถูกกระทำ และอาจส่งผลกระทบต่อผู้มีอิทธิพลในปัจจุบันอีกจำนวนมากที่อาจได้รับผลกระทบจากการเปิดเผย "ความจริง" รวมถึงความรู้สึกผิดร่วมกันของสังคมที่มีแรงจูงใจอยากให้อุดบังความจริงนี้อีกต่อไป⁸ ล่าสุดคือความพยายามที่จะออกกฎหมายจัดตั้งคณะกรรมการว่าด้วยความจริงและการปรองดอง (Truth and Reconciliation Commission) ซึ่งในทางปฏิบัติ แม้คลอดเป็นกฎหมายมาได้จริงๆ ก็ยังจะต้องประสบกับปัญหาว่าจะดำเนินการอย่างไรในเมื่อผู้มีชีวิตรอดเหลืออยู่ พยานผู้รู้เห็นเหตุการณ์จำนวนมากจะอยู่ในวัยชราหรือเสียชีวิตไปแล้ว⁹ ที่สำคัญไม่แพ้กันได้แก่การที่คนเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วไม่เต็มใจที่จะพูดถึงประสบการณ์ส่วนตัวของตน เพราะอย่างที่ได้กล่าวไปแล้วว่า "ความเงียบ" คือ

ชีวิตส่วนนี้ที่รัฐบาลเดิมเคยบีบบังคับให้คนเหล่านี้ต้องดำรงมาก่อน และแม้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำรัฐบาลไปแล้ว แต่กระแสนต่อต้านคอมมิวนิสต์ซึ่งแน่นอนว่ายังโยงใยถึงเหตุการณ์ ค.ศ. 1965 ก็ยังคงดำรงอยู่ สำหรับผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ ความเป็นปฏิปักษ์และความกลัวที่มีต่ออดีต จึงยังคงมีอยู่ แม้ว่าจะด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน สำหรับฝ่ายผู้มีอำนาจนั้น การจัดการกับ “ความจริง” มีได้หลายรูปแบบ เช่น ในขณะที่โดยทั่วๆ ไปแล้ว ความทรงจำของผู้เป็นเหยื่อ น่าจะเป็นการคุกคามต่อการนำเสนอภาพของความรุนแรงที่ฟังปรารภของผูซึ่งมีอำนาจ¹⁰ แต่ การที่รัฐบาลซูฮาร์โตไม่ปฏิเสธว่าเกิดความรุนแรงขึ้นและพยายามทำให้ประชาชนชาวอินโดนีเซียเข้าใจ หรือเชื่อว่าความรุนแรงในระดับที่เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1965 อาจเกิดขึ้นอีกเมื่อไรก็ได้ นั่น กลับเป็นการเสริมอำนาจของตนทางอ้อมที่มีประสิทธิภาพมาก เพราะ “ความทรงจำ” ว่าทหารเคยทำอะไรแก่ประชาชน และชาวอินโดนีเซียเองสามารถทำอะไรต่อกันและกันเองได้นี้เองที่เป็นเครื่องเตือนความจำว่าอินโดนีเซียนั้น จำเป็นต้องมีรัฐบาลที่มั่นคง และว่ากันว่าความกลัวว่าการโค่นล้มรัฐบาลของซูฮาร์โตจะนำไปสู่สถานการณ์ความรุนแรงเช่นว่านี้เองที่ทำให้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ในที่สุดแล้วซูฮาร์โตต้องหลุดพ้นจากอำนาจไปในปี ค.ศ. 1998 นั้นล่าช้าไปพอสมควร¹¹ ในแง่หนึ่งนั้น วิธีจัดการกับ “ความจริง” ของระบอบซูฮาร์โตในเรื่องนี้ไม่ได้แตกต่างอะไรนักจากคำเตือนของนักประวัติศาสตร์อินโดนีเซียว่า ความพยายามค้นหาความจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์เมื่อ ค.ศ. 1965 จะ “เปิดบาดแผลของชาติและสนับสนุนให้เกิดการแก้แค้น”¹² ขึ้นมาอีก.

แต่ “ความจริง” ที่เป็นประเด็นปัญหา เป็นสิ่งที่ต้องถูก “จัดการ” ในแง่ของการที่อาจถูก “ปกปิด” “บิดเบือน” “สร้างใหม่” และแน่นอนว่า ย่อมถูก “แสวงหา” ได้นี้ ในกรณีเหตุการณ์เมื่อปี ค.ศ. 1965 ของอินโดนีเซีย คือความจริงประเภทไหน? ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ อ้างความเห็นของ Hannah Arendt ว่า “ความจริง” นี้คือ “ความจริงเชิงข้อเท็จจริง” (Factual Truth) ที่แยกออกอย่างเห็นได้ชัดจาก “ความจริงเชิงเหตุผล” (Rational Truth)¹³ ข้อสรุปที่สำคัญในประเด็นนี้อยู่ที่ว่า ปัจจุบันนี้ ความจริงเชิงเหตุผลหรือเชิงปรัชญาประเภทที่ว่า มีหรือไม่มีพระเจ้า ไม่ใช่ปัญหาสำคัญของสังคมการเมืองอีกต่อไป เพราะคนที่เชื่อในความจริงที่แตกต่างกันในเรื่องนี้ ยังอาจอยู่ร่วมกันได้ในอารยะสังคม แต่ความจริงประเภทที่ว่า ใครเป็นต้นเหตุของความรุนแรงอันยิ่งใหญ่ คือปัญหาที่สังคมการเมืองต้องหาทางจัดการให้ลุล่วงไปให้ได้ ไม่เช่นนั้นสังคมเองก็อาจจะดำรงอยู่ได้อย่างยากลำบาก เพราะความจริงประเภทนี้ โดยปกติแล้ว ย่อมให้คุณให้โทษแก่กลุ่มต่างๆ ไม่เหมือนกัน นอกจากนี้ ความจริงประเภทดังกล่าวยังเป็นสิ่งที่อาจยืนหยัดอยู่ได้เสมอโดยไม่สะทกสะท้านต่อการโต้เถียง หรือความเห็นตรงกันข้าม หรืออ่อนไหวประนีประนอมไปตามการให้เหตุผล การหว่านล้อม อย่างที่อาจเกิดขึ้นได้กับกรณีของความจริงเชิงเหตุผลหรือเชิงปรัชญา ในตอนท้ายของการอ้างความเห็นของ Arendt ของ ดร.ชัยวัฒน์ ได้มีการกล่าวไว้อย่างสั้นๆ ถึงการที่อำนาจทางการเมืองสามารถ

"จัดการ" กับความเห็นและข้อเท็จจริงในสังคมผ่านการเขียนประวัติศาสตร์เสียใหม่ ซึ่งในแง่หนึ่งก็คือ "การโกหกทางการเมือง" ในเรื่องซึ่งรู้กันทั่วไปในสาธารณชนนั่นเอง¹⁴

ประเด็น "ประวัติศาสตร์" "ความจริงเชิงข้อเท็จจริง" นี้ เป็นเรื่องที่เราควรได้มีการพิจารณาเพิ่มเติมกันต่อไปอีก โดยเฉพาะกรณีศึกษาเหตุการณ์ความรุนแรงในอินโดนีเซียเมื่อปี ค.ศ.1965 นี้ ดูจะชี้ให้เห็นว่า "ความจริงเชิงข้อเท็จจริง" และ "ความจำ" หรือ "ประวัติศาสตร์" เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก และความสัมพันธ์ที่นี้ก็อาจจะใกล้ชิดกันจนถึงขนาดใช้แทนกันไปเลยก็ได้ เพราะสิ่งที่เรากำลังมีประสบการณ์อยู่ในปัจจุบันกาล (ไม่ว่าจะเป็นการเป็นประจักษ์พยานของปรากฏการณ์ที่ผู้คนกำลังประหัดประหารกัน การตกเป็นเหยื่อของการกระทำดังกล่าว หรือการเป็นผู้กระทำหรือผู้ใช้ความรุนแรงนั้น เสียเอง) โดยหลักตรรกะแล้วจะไม่อนุญาตให้ตัวบุคคลผู้มีประสบการณ์ "หยุด" พิจารณาได้เลยว่าปรากฏการณ์นั้น "จริง" หรือ "ไม่จริง" เพราะความเป็นปัจจุบันกาลของความจริงเชิงข้อเท็จจริง ของสิ่งที่เกิดขึ้นย่อมแปรเปลี่ยนเป็นเรื่องของอดีตไปในทันทีที่ปัจเจกบุคคลพยายามจะทบทวนหรือหยุดพิจารณาว่า ได้เกิดอะไรขึ้น หรืออะไรได้เกิดขึ้นจริงๆ เพราะฉะนั้น อย่างมากที่สุดที่คนที่เห็นเหตุการณ์ผู้คนประหัดประหารกันจะทำได้ก็คือการ "บอกเล่า" ความจริงในอดีต หรือสิ่งที่ เป็น "ประวัติศาสตร์" ไปแล้วให้แก่ผู้อื่น (แม้ว่าสิ่งที่ผู้เล่ามีประสบการณ์ด้วยตัวตนเองนั้น ในภาษาพูดของเราอาจจะ เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้น "สดๆ ร้อนๆ นี้เอง" ก็ตาม) ความแม่นยำของความจำ หรือการนำอดีตกลับมาสู่ปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อน้ำหนักของ "ความจริง" ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดทางกายภาพของมนุษย์ ซึ่งเป็นฐานที่มาหลักของความจริงเชิงข้อเท็จจริง ทำให้มนุษย์เรามีขีดจำกัดอยู่มากในแง่ของมุมมองของประสบการณ์ ประจักษ์พยานคนหนึ่งๆ ย่อมไม่อาจอยู่ทุกหนทุกแห่งได้ในเวลาเดียวกัน และไม่ว่าแต่สามารถที่จะมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างได้ในชั่วขณะนั้น เพราะฉะนั้น การที่ "ความจริงเชิงข้อเท็จจริง" ของประจักษ์พยานต่างๆ กัน (ที่ต่อให้ไม่มีผลประโยชน์ส่วนตนเข้ามาเกี่ยวข้องเหมือนอย่างกรณีของเหยื่อความรุนแรง หรือผู้ใช้ความรุนแรง) จะแตกต่างกันออกไป จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ไม่ยาก แต่ในทันทีที่ปัจเจกบุคคลผู้เป็นพยานรู้เห็น แสดง "ความจริง" หรือ "ความจำ" ของตนให้ปรากฏ "ความจริง" ส่วนบุคคลของเขาที่กลายเป็น "ความจริงในที่สาธารณะ" ย่อมเลียงไม่ได้ที่จะถูกนำไปกำหนดตำแหน่งแห่งที่เสียใหม่ เมื่อเปรียบเทียบกับ "ความจริง" ของคนอื่นๆ "ความจริง" หรือ "ความจำ" ส่วนตัวของบุคคลที่สอดคล้องกับ "ความจริง" หรือ "ความจำ" ของสังคม และโดยเหตุนี้จึงกลายเป็นความจริงที่มีน้ำหนักยิ่ง ในขณะที่ "ความจริง" หรือ "ความจำ" ส่วนตัวที่ขัดแย้งกับ "ความจริง" หรือ "ความจำ" ของสังคมอาจกลายเป็นสิ่งที่นำพามาสู่ตัวบุคคลที่ยึดถือในความจริงนั้นๆ ก็ได้ ถึงตอนนี้ อาจกล่าวได้ว่า ในที่สุดแล้ว ก็ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเป็น "ความจริง" เฉพาะของปัจเจกบุคคล¹⁵ โดยเฉพาะของปัจเจกบุคคลที่เป็นกลางได้เลย ในที่สุดแล้ว "ความจริง

เชิงข้อเท็จจริง" โดยที่มีผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้างขวางถึงระดับหนึ่ง ย่อมกลายเป็นความจริงที่ล้วนย่อมถูก "จัดการ" ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งทั้งสิ้น.

ตรรกะที่ชี้ว่า ในทางปฏิบัติแล้ว "ความจริงเชิงข้อเท็จจริง" ล้วนเป็นความจริงในอดีต เป็นเรื่องของการบอกเล่า เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ ที่ต้องอาศัยความจำของมนุษย์เป็นฐานรองรับ ย่อมหมายถึงว่าในปรากฏการณ์เชิงข้อเท็จจริงที่มีผู้กระทำและผู้ถูกกระทำอยู่ด้วยนั้น ผู้กระทำย่อมมีแรงจูงใจทั้งปวงที่จะอธิบายหรือจัดการกับ "ความจริง" (เช่นแรงจูงใจหรือเหตุผลในการใช้ความรุนแรง) อย่างที่จะเอื้อประโยชน์สูงสุดแก่การกระทำในอดีต ปัจจุบันและอนาคตของตน เป็นเรื่องที่ไม่เห็นได้ไม่ยาก เรื่องราวบอกเล่าของอดีตที่เป็นที่ยอมรับกันในสังคม ย่อมส่งผลกระทบโดยตรงไม่ทางใดก็ทางหนึ่งต่อความชอบธรรมของกรอบระเบียบสังคมอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเสมอ ในมุมกลับกัน ผู้เป็นเหยื่อของการกระทำหรือผู้เสียประโยชน์ แม้ว่าอาจจะมีแรงจูงใจที่จะรักษาความทรงจำของเรื่องราวของอดีตไว้ไม่ให้ถูกบดบังโดย "ความจริง" ของฝ่ายตรงกันข้าม แต่ก็อาจถูกบีบคั้นด้วยวิธีการต่างๆ ให้หลงลืมหรือไม่กล้าแสดงออก "ความจริง" ด้านของตนที่ถูกทำให้กลายเป็น "ความเท็จอันชั่วร้าย" ไป การจัดการกับ "ความจริง" จากแง่มุมของตัวผู้ถูกกระทำ จึงอาจมีได้มากมายหลายมิติวิธีการ ไม่แพ้กรณีของผู้กระทำ เพราะ "ความจริง" ของสังคมที่ตรงกันข้ามกับ "ความจริง" ของพวกเขา โดยปกติแล้วย่อมมีอำนาจบังคับ หรืออำนาจในการทำลายล้างหนุ่หลังอยู่ด้วยเสมอ แต่ไม่ว่าจะพิจารณาจากมุมของใคร นี่หมายความว่า สมาชิกของสังคมการเมืองใดจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ก็เฉพาะต่อเมื่อพวกเขามี "ความเชื่อ" หรือ "ความจำ" ว่าด้วย "ความจริง" ในอดีต หรือ "ประวัติศาสตร์" ร่วมกันที่สอดคล้องกันเสียก่อนเท่านั้น¹⁶ คงปฏิเสธไม่ได้ว่า การเชื่อใน "ความจริง" หรือ "ประวัติศาสตร์" คนละชุดกัน ระหว่างผู้คนแห่ง "ปัตตานี" และ "สยาม" หรือ "รัฐไทย" ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะว่าด้วยเรื่องของ "กรณีเจ้าแชกเจ็ดหัวเมือง" เรื่องของฮัฎยีสุหลง ไปจนถึงกรณีการประท้วงรัฐบาลไทยครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดที่ปัตตานีเมื่อปี พ.ศ.2518 อย่างที่ ดร.ชัยวัฒน์ นำเสนอบทวิเคราะห์ คือภาพสะท้อนที่สำคัญยิ่งถึงฐานรากของความเป็นจริงของปัญหาภาคใต้ที่แม้ทุกวันนี้ก็ยังคุกรุ่นรอการแก้ไขให้ลุล่วงอยู่.

แต่สังคมโดยรวมรักษาความจริงของอดีตที่เป็นที่พึงประสงค์ของตนไว้อย่างไร? ส่วนใหญ่แล้ว ก่อนอุบัติการณ์ของวัฒนธรรมแบบลายลักษณ์อักษร "ความรู้" หรือ "ความจริง" ของอดีต ถูกคงรักษาไว้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาในแต่ละชุมชนผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ หรือการบอกเล่าเพียงอย่างเดียว¹⁷ โดยพื้นฐานแล้ว เรื่องบอกเล่าคือเรื่องที่เล่าจากความทรงจำของผู้ที่มีประสบการณ์ตรง อย่างน้อยที่สุดก็จากคนๆ แรกที่เล่าเรื่องดังกล่าวและเป็นเรื่องปกติที่ชนเผ่าต่างๆ ตั้งแต่ยุคบรรพกาล จะมีเรื่องราวที่ว่ากันว่าเป็นเรื่องที่บอกเล่าจากความทรงจำของบรรพบุรุษ เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญๆ ประจำเผ่าของตน ที่ใช้อธิบายกรอบระเบียบและความเป็นไปของสังคมปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม

ก็ตาม ข้อจำกัดของความจำของมนุษย์ที่ต้องอาศัยการจำจากเฉพาะการบอกเล่า หมายความว่า การนำอดีตกลับมาสู่ปัจจุบัน ผ่านการบอกเล่านี้ มีลักษณะพิเศษอยู่ตรงที่ว่า เฉพาะ "อดีต" ที่มีประโยชน์ต่อความจำเป็น หรือความต้องการของปัจจุบันกาลเท่านั้นที่จะถูกจดจำไว้¹⁸ เฉพาะอดีตที่มีประโยชน์ต่อกลุ่มที่มีอำนาจในปัจจุบันเท่านั้นที่จะถูกคงรักษาไว้ และผู้คนในแต่ละยุคสมัยต่างก็จะ "สร้าง" อดีตเสียใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของตน¹⁹ ส่วนของประวัติศาสตร์ที่จดจำได้นี้ จะเป็นเรื่อง "จริง" อยู่ตรงเท่าที่มันสอดคล้องกัน หรือสนับสนุนความต้องการของสังคม แต่จะกลายเป็นเรื่อง "เท็จ" ทันทีที่มันกลายเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่สังคมนั้นต้องการ²⁰ นี่เป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยบรรพกาล กล่าวคือ กระบวนการสรรสร้างประวัติศาสตร์เสียใหม่จะเกิดขึ้นเมื่อสังคมต้องพบบทกับความเป็นจริงใหม่ๆ เพียงแต่ว่าในวัฒนธรรมของการบอกเล่า "อดีต" หรือ "ความจริง" นั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลง ผ่านการเล่าเรื่องซ้ำๆ จะเป็นไปอย่างซ้ำๆ และทีละเล็กละน้อย จนความรู้สึกที่ว่า แท้จริงแล้ว ไม่มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเลย ในสังคมที่ดำรงอยู่ด้วยวัฒนธรรมของการบอกเล่า จุดเริ่มต้นของเรื่องราวที่ "ไม่เปลี่ยนแปลง" เช่นว่า จึงไม่เคยเป็นประเด็นปัญหาสำคัญ²¹

การเกิดของวัฒนธรรมการเขียนหรือการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในรูปของลายลักษณ์อักษร ที่เข้าแทนที่วัฒนธรรมการบอกเล่า "ความจริง" ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อวิธีคิดด้วย "ความจริง" ของมนุษย์ การมีต้นฉบับบันทึก เรื่องของอดีต ดูเหมือนว่าจะสามารถทำให้อดีตของมนุษย์ ที่ครั้งหนึ่งเคยมีอยู่เฉพาะในความทรงจำของปัจเจกบุคคลและของสังคมนี้อาจถูกเก็บเอาไว้นอกตัวมนุษย์ และถูกทำให้หยุดนิ่งไว้เฉพาะตอน เพื่อความสะดวกแก่การทบทวนและไตร่ตรองได้ อดีตที่เคยเป็นแค่การเล่าซ้ำ บัดนี้ได้แปรเปลี่ยนเป็นเรื่องของการทำให้ประสบการณ์ของอดีตมีชีวิตขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จุดเริ่มต้นที่แน่นอนของเรื่องราวต่างๆ เริ่มมีความสำคัญขึ้น ดังจะเห็นได้จากการเกิดของมหากาพย์และบทบัญญัติกฎหมายสำคัญๆ ที่มักจะถูกกำหนดให้เป็นผลงานของปราชญ์หรือกวีโบราณผู้ยิ่งใหญ่²² หลายนัย การเกิดของงานเขียนเช่นนี้ มักเป็นไปภายใต้การอุปถัมภ์ของผู้มีอำนาจในสังคม ด้วยวัตถุประสงค์ที่แน่ชัด²³ ผลกระทบตามมาที่สำคัญ มีอยู่อย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก การบันทึกเรื่องของอดีตไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการบ่งชี้อย่างแน่ชัดว่า ต้องมีเจตจำนงที่จะให้ "ความจริง" หรือ "ความจำ" ในเรื่องดังกล่าวเป็นที่จดจำกันไว้ และเป็นที่ล่วงรู้กัน เกิดขึ้น²⁴ ประการที่สอง รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว "ความจริง" ในอดีตไว้ผ่านบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร แทนที่จะเป็นการที่บุคคลผู้เล่าเรื่องต้องเล่าแบบสดๆ ทำให้เป็นการยากขึ้นกว่าเดิมที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะ "เปลี่ยนแปลง" สารของเรื่องดังกล่าวได้เอง และหากจะมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องในอดีตที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรใดๆ ก็จะต้องมีกระบวนการที่มีลักษณะเป็นสถาบันมากขึ้น²⁵ ตรงประเด็นนี้ เราคงอดไม่ได้ที่จะนึก

ถึงพัฒนาการของสื่อมวลชนแขนงต่างๆ ในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการแสดงบนเวที ภาพยนตร์ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ด้วย ว่าจะมีผลกระทบอย่างกว้างขวางเพียงไร ต่อทั้งการบันทึกความทรงจำในอดีต และการ "สรรค์สร้าง" อดีตขึ้นมาใหม่.

อย่างไรก็ตาม แม้แต่ในสมัยบรรพกาล การนำอดีตของสังคมกลับมาสู่ปัจจุบัน ใช่ว่าจะมีแต่การจดจำ (ไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรื่องซ้ำๆ หรือการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร) ก็หาไม่ มนุษย์จดจำอดีตด้วยถ้อยคำและภาพลักษณ์ ผ่านพิธีกรรมเฉลิมฉลองวาระต่างๆ ที่ทำหน้าที่เป็นทั้งการคงรักษาอดีต และเป็นเครื่องเตือนความจำ สิ่งที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์²⁶ ในแง่นั้น พิธีกรรมเฉลิมฉลองวาระต่างๆ เหล่านี้ที่มีรูปแบบแน่นอนเป็นทางการ และมีการแสดงออกอย่างเป็นทางการจำเพาะเจาะจง จึงเป็นการนำเอาเหตุการณ์ในอดีตมา "แสดง" ใหม่อีกครั้งหนึ่งนั่นเอง. การเข้าร่วมในพิธีกรรมใด ก็คือการทำให้อดีตเป็นจริงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป็นการเชื่อมโยงแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของบุคคลกับบรรพบุรุษของตน เพราะเราคงจะไม่ยอมเข้าร่วมในพิธีกรรมใดที่เราไม่เห็นด้วยกับจุดมุ่งหมาย หรือเป็นพิธีกรรมที่ขัดกับ "ความจริง" ของเรา การเข้าร่วมในพิธีกรรม เป็นการแสดงความจำนงที่จะจดจำ เพราะพิธีกรรมทั้งปวงล้วนเป็นการทำซ้ำแล้วซ้ำอีก โดยเฉพาะพิธีกรรมที่มีการกำหนดวันเวลาที่แน่นอนตามปฏิทิน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการย้อนกลับไปยังอดีตอย่างชัดเจนที่สุด.²⁷ การนำปรากฏการณ์ในอดีตมาทำซ้ำใหม่อีกนี้จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการกำหนดความทรงจำของสังคมว่าเหตุการณ์อะไรที่เกิดขึ้นในวันใด เดือนใด เพียงไม่กี่วันของปี เป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับสังคมนั้นถึงขนาดที่จะต้องมีการเฉลิมฉลองกันในวันวาระนั้นๆ เพราะ "พิธีกรรม"ทั้งหลายก็เช่นเดียวกับ "ประวัติศาสตร์" ที่ต้องมีจุดกำเนิด มีจุดแรกสร้าง และอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามความเหมาะสมของกาลเวลา²⁸ และในทำนองเดียวกันกับการบันทึกเรื่องราวความทรงจำของอดีตไว้เป็นลายลักษณ์อักษร บ่งบอกถึงความตั้งใจที่จะบอกความจริงอะไรบางอย่างแก่คนรุ่นหลัง ที่ไม่ง่ายนักที่จะมีการดัดแปลงแก้ไข พิธีกรรมต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่มักยกเลิกลืมหรือแก้ไขได้ค่อนข้างยาก เพราะบางสิ่งบางอย่างอาจแสดงออกได้ก็เฉพาะโดยผ่านทาง "พิธีกรรม" เท่านั้น²⁹ ข้อสังเกตของอาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ว่าด้วยการยกเลิกพระราชพิธีจำนวนหนึ่งไปหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และการรื้อฟื้นพระราชพิธีบางอย่างขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2500-2510 ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตลอดจนการ "สร้าง" พระราชพิธีใหม่ขึ้นอีกชุดหนึ่ง เช่น งานวันพ่อ พระราชพิธียatraทางชลมารค พระราชพิธีสวนสนาม รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงวันหยุดราชการเป็นจำนวนมาก มีนัยสำคัญว่าด้วยเรื่องของการ "สร้าง" ประวัติศาสตร์เสียใหม่ ผ่านกระบวนการสร้างจารีตประเพณีอย่างเห็นได้ชัดยิ่ง โดยเฉพาะ เมื่อพิจารณาว่า พิธีกรรมใหม่ หรือการเฉลิมฉลองต่างๆ คือการเตือนความจำอย่างหนึ่ง (ซึ่งมีเจตนาโดยชัดแจ้งที่จะเลือกให้ความสำคัญเฉพาะสิ่งที่ควรค่าแก่การจดจำเท่านั้น) โดยตัวของมันเองก็คือการไม่ให้ความสำคัญแก่เหตุการณ์ หรือความจริงอื่นๆ ที่มันเข้าแทนที่นั่นเอง.

การ “สร้าง” ประวัติศาสตร์เสียใหม่ ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับการจงใจลบเลือนเหตุการณ์บางตอนที่เคยเป็นที่จดจำไปนั้น เป็นไปได้ก็เพราะข้อจำกัดของความทรงจำของมนุษย์ (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “ประวัติศาสตร์” เริ่มต้นตรงที่ที่ความทรงจำสิ้นสุดลงนั่นเอง)³⁰ แต่โดยเหตุที่ข้อจำกัดเรื่องความทรงจำของมนุษย์ย่อมดำรงอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น แม้แต่สิ่งที่ประสงค์จะให้เป็นที่จดจำ โดยไม่ให้ความสำคัญแก่รายละเอียดหรือความสลับซับซ้อนมากนัก กระบวนการสร้าง “จาริต” แห่งการเข้าใจอดีต เพื่อเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของกลุ่มผู้มีอำนาจปัจจุบัน ด้วยการเลือก “ยึดครอง” วันสำคัญๆ ในประวัติศาสตร์ รวมถึงการเลือกให้ความสำคัญแก่ตำแหน่งแห่งที่ทางกายภาพผ่านการสร้างอนุสาวรีย์ (โดยมีพิธีกรรมเฉลิมฉลองตามวาระ ดังได้กล่าวมาแล้ว)³¹ จึงเป็นภาพสะท้อนว่า “ความจริงเชิงข้อเท็จจริง” หรือความจริงในประวัติศาสตร์ใดจะมีความจริงหรือ “จริง” ยิ่งกว่าความจริงอื่นๆ มากน้อยแค่ไหนนั้น ย่อมผูกพันกับอำนาจทางการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่การเขียนประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ในยุคของรัฐชาติ (Nation State) เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจทางการเมืองใหม่นั้น มักมีแนวโน้มที่จะ “บีบ” ให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่างๆ ต้อง “อ่อนคล้อย” ตามประวัติศาสตร์ของรัฐบาลไป หากว่าไม่ละเลยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเหล่านั้นไปเสียเลย³² การนำเสนอกรณีพระยาแพกทั้ง 7 “คบคิดขบถ” ของนักวิชาการไทย ว่าเป็นปฏิกริยาของท้องถิ่นต่อการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางผ่านระบบเทศาภิบาล ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับสยามให้เป็นรัฐชาติใหม่ เพื่อโต้ตอบกับอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่คุกคามอยู่อีกทีหนึ่งของรัชกาลที่ 5 จึงเป็นคำอธิบายที่ถึงอย่างไรเสียก็ไปกันไม่ได้กับข้อสรุปของนักวิชาการชาวมาเลย์ที่ว่า “ปี ค.ศ. 1902 เป็นปีที่เมืองปะตานีสูญเสียอำนาจอย่างสิ้นเชิง นั่นคือการสูญเสียอธิปไตยของบรรดารายาและชาวเมืองปะตานี สิทธิเสรีภาพและความเป็นเอกราช อยู่ใต้พระเจ้ากรุงสยามโดยสิ้นเชิง นับเป็นปีแห่งอัปยศที่สุดในประวัติศาสตร์เมืองปะตานี”³³ โดยตัวของมันเอง ข้อพิพาทเรื่องของอดีตนี้คืออาการของความจงรักภักดี หรือผลประโยชน์ของกลุ่มที่ขัดแย้งกัน โดยแต่ละกลุ่มก็จะมีเรื่องราวประวัติศาสตร์ ตลอดจนวิธีการนำเสนอของตนเอง เพราะฉะนั้น “กลุ่มอำนาจที่ท่าสงครามกันนั้น แท้จริงแล้วก็คือ อดีตที่ท่าสงครามกันนั่นเอง”³⁴

ถ้าจะกล่าวอย่างเคร่งครัดที่สุดแล้ว การต่อสู้กันของ “อดีต” หมายความว่า สิ่งใหม่หมดอย่างสิ้นเชิง เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ การเริ่มต้นใหม่ทั้งปวง ย่อมต้องมีองค์ประกอบของการหวนระลึกถึงอย่างใดอย่างหนึ่งแทรกอยู่ด้วยเสมอ³⁵ ในแง่นี้ แม้แต่การปฏิวัติก็ยังจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุติอย่างที่ดีควรจะเป็นของตน ดังจะเห็นได้ว่า ขณะที่ยังอยู่ในขั้นตอนของการต่อสู้เพื่อชิงอำนาจจากกลุ่มอำนาจเดิมนั้น การใช้อดีตของฝ่ายปฏิวัติอาจจะเน้นที่การบ่อนทำลายสิทธิ์อำนาจเดิม และให้ความชอบธรรมแก่การโค่นล้มของเก่าเสีย แต่ในทันทีที่สามารถยึดอำนาจได้ ก็จำเป็นต้อง

เองที่กลุ่มอำนาจใหม่จะต้องอยากให้มีการเปลี่ยนแปลงอดีตให้สอดคล้องกับความชอบธรรมแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม ปัญหาของกลุ่มอำนาจใหม่หรือฝ่ายปฏิวัติ อยู่ที่ว่า จะเปลี่ยนแปลงอดีตเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การปฏิวัติที่ประสบผลสำเร็จของตนได้อย่างไร โดยที่ไม่เป็นการให้ความชอบธรรมแก่การปฏิวัติอื่นๆ หรือการรื้อฟื้นระบอบเดิมกลับมาอีก³⁶ ในแง่นี้ วัตถุประสงค์ของการเปลี่ยนแปลง "อดีต" จึงเป็นคนละเรื่องกันกับการแสวงหาความจริงที่เป็นนามธรรม แต่อยู่ที่การได้มาซึ่งภาพของอดีตที่เหมาะสมสอดคล้องกับความจำเป็นของปัจจุบันกาล และความปรารถนาในอนาคตมากกว่า ในทางปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงอดีตเสียใหม่ ให้รับใช้ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ จึงอาจหมายถึงการเลือกใช้ความจริงในประวัติศาสตร์ที่เอื้อต่อการอยู่รอด เป็นแนวทางที่สอดคล้องกับความเป็นจริง และเป็นทางออกที่มีอนาคตของสังคม ยิ่งกว่าที่จะเป็นความภาคภูมิใจที่ไม่มีอนาคต การที่ชาวอิสราเอลรู้จักและเชิดชูเรื่องราวการหลบหนีออกจากเยรูซาเล็มของพระในศาสนาเยว ผู้เจรจาขออนุญาตต่อกองทัพโรมันผู้พิชิต ให้ยอมให้มีการเปิดสถานอบรมพระยิว พอๆ กับที่ยกย่องวีรกรรม การไม่ยอมแพ้ของชาวยิวกลุ่มหนึ่ง ที่ต่อสู้กับทหารโรมันที่ปิดล้อมป้อมปราการมาซาดา (Mazada) จนถึงขั้นตัดสินใจฆ่าตัวตายหมู่ นั่นคือตัวอย่างที่ดีอย่างหนึ่งของกรณีข้างต้น เพราะแม้ว่า "มาซาดา" จะเป็นตัวอย่างของเอกลักษณ์และความกล้าหาญทางทหารของชาวยิวโบราณ ที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาจากประวัติศาสตร์ ให้มีอิทธิพลทางความคิดอย่างสำคัญต่อชาวยิวทั้งหมด แต่ "มาซาดา" ก็เป็นทางตันในประวัติศาสตร์ ในขณะที่การยอมต่อผู้พิชิตชาวโรมันของพระ คือการมองโลกตามความเป็นจริง การคำนึงถึงความอยู่รอด การยอมกลืนความทรงจำของตน เพื่อเห็นแก่การรักษาและถ่ายทอดเอกลักษณ์และมรดกของชาวยิว ผ่านทางศาสนาและกฎหมายของชาวยิวต่อไป³⁷

โดยนัยเดียวกัน การ "สลาย" ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบ "ประชาธิปไตย" เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ของคณะราษฎร ผ่านการเขียนประวัติศาสตร์ของฝ่ายอนุรักษนิยม ก็อาจพิจารณาได้เช่นเดียวกันว่า เป็นการเลือกทางออกในประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุด ให้แก่นาคตของกลุ่มเจ้า ในยุคที่การหวนคืนกลับสู่การปกครองในระบอบเดิมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้แล้ว เพราะตามแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์นี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 หรืออย่างน้อยที่สุด "เจตนารมณ์" ของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ก็เป็นสิ่งที่ได้เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นเสียอีก ดังปรากฏว่ามีความพยายามที่จะ "สร้าง" เรื่องบอกเล่าโดยกลุ่มอนุรักษนิยมมาตั้งแต่ต้นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีแนวพระราชดำริและเตรียมการ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองอย่างกว้างขวาง แต่ก็ต้องประสบกับแรงต่อต้านและการคัดค้านจากบรรดาเจ้านาย ขุนนาง และที่ปรึกษาต่างๆ ของพระองค์เอง เพราะฉะนั้น แม้เมื่อทรงมีพระราชหฤทัยที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ปวงชนชาวไทย พระองค์ก็ต้องประสบกับข้อขัดข้อง เนื่องจากความไม่พร้อมของประชาชน โดยเฉพาะผู้นำบางคนในกลุ่ม

คณะราษฎร ที่ในที่สุด พระองค์ตัดสินพระราชหฤทัยยินยอม “พระราชทานรัฐธรรมนูญ” ให้ตามคำขอนั้น มีความคิดทางเศรษฐกิจการเมืองแบบหัวรุนแรง แบบสังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ และต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปเป็นแบบมหาชนรัฐเลยทีเดียว เมื่อยึดตามแนวทางนี้คือการยึดเอาองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นศูนย์กลางของเรื่อง จึงไม่สมเหตุผลที่จะมองว่า การเปลี่ยนแปลงและความยุ่งยากต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง เป็นผลอื่นใดนอกจากการขัดขวางหรือไม่ได้ให้ความช่วยเหลือเท่าที่ควร เพื่อให้มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญของพระองค์บรรลุอย่างแท้จริง รวมถึงการกระทำของบรรดาผู้กระทำการ “ชิงสุกก่อนห่าม” ทั้งหลายที่รู้อยู่แก่ใจแล้วว่าจะมีการพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่ก็ได้รับชิงกระทำการเสียก่อน³⁸ โดยนัยนี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงเป็นเรื่องที่หาความจำเป็นไม่ได้ แต่เป็นการฉวยโอกาสทางการเมืองมากกว่า และเพราะฉะนั้น เหตุการณ์ดังกล่าวจึงไม่สมควรที่จะใช้เป็นจุดอ้างอิงทางการเมือง ในทางตรงกันข้าม ถ้ายึดเอาคณะราษฎรเป็นแกนของเรื่องเล่า ก็จะไม่ปรากฏว่ารัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้มีการเตรียมการให้ประเทศได้ปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะการเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญแต่อย่างใดเลย³⁹ ปัญหาของคำอธิบายของคณะราษฎรอยู่ที่ว่าคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ของตน นอกเหนือจากการ “สร้าง” ศัพท์ใหม่ๆ ทางการเมืองให้เกิดขึ้นแล้ว สอดคล้องกับอดีตและปัจจุบันกาลได้มากยิ่งกว่าคำอธิบายของฝ่ายเจ้า ที่ดูเหมือนว่าจะเชื่อมโยงอดีตเข้ากับปัจจุบัน (และอนาคต) ได้อย่างเหมาะสมหรือไม่.

ความไม่ลงตัวทางการเมือง นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ส่งผลให้มีการเขียนประวัติศาสตร์เสียใหม่ หรือเขียนประวัติศาสตร์กันคนละฉบับของกลุ่มอำนาจต่างๆ เพื่อให้ได้อดีตที่สอดคล้องกับความต้องการของปัจจุบันกาล ทุกครั้งที่มีการปรับเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคม เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดใจแต่อย่างใดที่ หลังการรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ. 2490 เพื่อขับไล่รัฐบาลพลเรือนของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ซึ่งมี ดร. ปรีดี พนมยงค์ หนุนหลังอยู่) จะมีงานเขียนของ ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช (โดยใช้นามปากกาว่า “แมลงหวี่”) ออกมาให้ความชอบธรรมแก่การทำรัฐประหาร หรือทำลายความชอบธรรมของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 ด้วยการพยายามอธิบายข้อความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชหลายตอนเช่นตอนที่ว่า “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุทโธลัษฐิขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าขุนฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน” ว่าศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นปฐมรัฐธรรมนูญไทย ที่มีหลักเสรีภาพ เสมอภาพและภราดรภาพอยู่แล้วอย่างครบถ้วน คือได้มีการยอมให้ทวยราษฎร์ ตลอดจนลูกเจ้าลูกขุน มีสิทธิมีเสียงในการปกครองตนเองโดยมีพ่อเมืองสุโขทัยเองเป็นผู้แทนปวงชน⁴⁰ หรือกล่าวโดยสรุปว่า อดีตกาลนับแต่สมัยสุโขทัย คือยุคทองของไทย และระบอบกษัตริย์ของไทยกับการปกครองแบบประชาธิปไตย มีวิวัฒนาการควบคู่กัน

มาเป็นเวลาช้านาน ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นจุดเริ่มต้นของความวุ่นวายทางการเมือง⁴¹

ทั้งงานของอาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (และของ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์) ได้ชี้ให้เห็นต่อไปว่า กระบวนการสร้าง "ความจริง" ที่ล้วนผลิตด้วยน้ำมือมนุษย์นั้น มิได้มีจำกัดอยู่แค่การใช้หลักฐานอ้างอิงประเภทพยานบุคคล บันทึกรายงาน เอกสาร ที่นำมาซึ่งการเขียนประวัติศาสตร์เสียใหม่เท่านั้น หากเพื่อให้สำนักนักแก้ความจริงของสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น จึงมีการนำเอาเรื่องบอกเล่าที่ดูเหมือนกับว่ามาจากความทรงจำของผู้มีประสบการณ์ตรง มาทำเป็นลายลักษณ์อักษรอีกทีหนึ่ง โดยเฉพาะอาจารย์นครินทร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องเล่าที่มีโครงเรื่องที่ง่ายแก่การเข้าใจ มีพระเอก ผู้ร้าย คนดีคนเลว ที่ส่วนใหญ่เล่าโดยเจ้านายฝ่ายใน (คือเป็นผู้หญิง) หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเจ้านายฝ่ายใน น่าจะเป็นเรื่องเล่าที่มีชีวิตชีวาเป็นพิเศษ เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องเล่าของทางฝ่ายคณะราษฎร ที่ผู้เล่าเป็นชายล้วน เป็นนักหนังสือพิมพ์ รุ่นหนุ่ม ผู้ประกอบอาชีพอิสระ หรือนักกลุ่มสังคมประเภทใหม่ แต่ประเด็นที่สำคัญไม่แพ้กันน่าจะอยู่ที่ว่า ในขณะที่เราอาจให้ความสำคัญกับการอุบัติขึ้นของวัฒนธรรมการเขียนที่ดูเหมือนว่าจะบดบัง "ความจริง" ในวัฒนธรรมมุขปาฐะไปมาก แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่า ในสังคมที่วัฒนธรรมของการเปิดเผยความจริง ไม่ได้เป็นไปอย่างเสรีอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร การบอกเล่าเรื่องที่ดูว่าเป็นเรื่อง "ลับ" โดยบุคคลผู้ใกล้ชิดกับตัวละครในเหตุการณ์ ก็ดูเหมือนว่าจะมีความน่าเชื่อถือเกิดขึ้นโดยธรรมชาติเพิ่มขึ้นอีก ในระยะยาว ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าที่ถูก "สร้าง" ให้เป็นลายลักษณ์อักษรนี้ ก็จะกลายเป็นหลักฐานทางเอกสารที่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังๆ นำไปใช้อ้างอิงอีกต่อหนึ่ง และเพราะฉะนั้น แทนที่เราจะค้นพบ "ความจริง" จากข้อมูลที่มี ก็อาจกลับกลายเป็นว่า ข้อมูลเอกสารนั้นเองอาจเป็นตัวกำหนดว่า เราจะระลึกถึงเหตุการณ์ใดในอดีตกันอย่างไร⁴²

อย่างไรก็ตาม ความน่าเชื่อถือของหลักฐานประเภทนี้ ก็จะเป็นอย่างที่ ดร. ชัยวัฒน์ได้ชี้ให้เห็น ในกรณีประเด็นว่า หะยีสุหลง ถูกจับในวันไหนกันแน่ – ถูกจับในวันตรุษสารีรายอ ซึ่งเป็นวันสำคัญทางศาสนาอิสลาม ตามที่ผู้ใกล้ชิด หะยีสุหลงบางคนบันทึกไว้จากความทรงจำหรือไม่ – ว่าเรื่องบอกเล่าจากความทรงจำที่นำมาบันทึกเป็นข้อเขียนนั้น อาจเป็น "ความจริง" ที่มีปัญหาได้มาก แม้ว่าจะเป็น "ความจริง" ที่มีสีสันและมีเสน่ห์ในทางการเมืองสักเพียงไรก็ตาม⁴³ "ความจริง" ที่ถูกจัดการไปแล้ว จึงต้องมีการตรวจสอบกับ "ความจริง" ในเรื่องเดียวกันอันหลากหลายและเป็นเรื่องที่เห็นได้ไม่ยากว่า ลำพังการตระหนักรู้ว่าในเรื่งดังกล่าว มีความจริงอยู่มากกว่าหนึ่งชุด ก็อาจเป็นสิ่งที่มหาชนผู้ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์จะทำได้ไม่ถนัดนัก.

นอกจากนี้ ทั้งอาจารย์นครินทร์และ ดร.ชัยวัฒน์ ได้ชี้ให้เห็นต่อไปว่า กระบวนการจัดการกับ "ความจริง" ที่มีความสำคัญต่อกลุ่มหลักๆในสังคม มิได้จำกัดอยู่แค่การเขียนประวัติศาสตร์

เสียใหม่ ผ่านการตีความใหม่ๆ การอาศัยหลักฐานหรือข้อมูลใหม่ หรือการยืนยันประวัติศาสตร์ฉบับเดิมเท่านั้น แต่อาจมีขยายขอบเขตออกไปสู่การสร้างเครื่องมือเตือนความจำรูปต่างๆ อย่างหลากหลายอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างอนุสาวรีย์ และการกำหนดวันสำคัญ ที่มักต้องมีพิธีกรรมเฉลิมฉลองในวาระดังกล่าวอีกด้วย ควบคู่กันไปนี้ ก็ยังอาจมีการตั้งมูลนิธิต่อเนื่องความจำเฉพาะเรื่อง เช่น การจัดตั้งมูลนิธิ หะยีสุหลง หรือการตั้งหน่วยงานในรัฐสภาเพื่อทำหน้าที่ภารกิจเกี่ยวข้องกับ "ประชาธิปไตย" ที่ใช้ชื่อว่า สถาบันพระปกเกล้าฯ ได้อีก.

อาจกล่าวได้ว่า การจัดตั้งองค์กรอย่างมูลนิธิหรือสถาบันทางวิชาการเพื่อจัดการกับประวัติศาสตร์เช่นนี้ แท้จริงแล้วก็คือความพยายามอย่างหนึ่งที่จะจัดการกับ "ความจริง" ที่เป็นประเด็นปัญหาในระยะยาวนั่นเอง และทราบเท่าที่ "ความจริง" ต่างๆ ในเรื่องเดียวกันนี้ยังคงต้องทับเคียงกันอยู่ พัฒนาการเช่นว่าก็ยังไม่อาจถือว่ายุติได้.

สำหรับการจัดการกับ "ความจริง" ที่เป็นเรื่องของนโยบายเฉพาะ โดยเฉพาะต่อประเทศเพื่อนบ้านนั้น การค้นคว้าของ ดร. พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ และของอาจารย์ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (ซึ่งมีส่วนที่เหลื่อมล้ำกันในแง่ของมิติด้านเวลาและเนื้อหาอยู่ไม่น้อย) เป็นกรณีศึกษาที่เหมาะสมมาก โดยเฉพาะ ดร. พวงทอง ได้ชี้ให้เห็นว่า เพื่อที่จะเข้าใจนโยบายของไทยต่อเวียดนามในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปดูเหตุการณ์ตั้งแต่สมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศนโยบายที่จะยืนเคียงข้าง "โลกเสรี" หรือสหรัฐอเมริกา ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับ "โลกคอมมิวนิสต์" เมื่อปี พ.ศ. 2493 เลยทีเดียว ที่สำคัญก็คือ มีการวิเคราะห์ให้เห็นว่า ปัจจัยสำคัญเบื้องต้นต่อความสำเร็จในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเช่นว่า อยู่กับการสร้าง "ความจริง" เกี่ยวกับ "ฝ่ายตรงกันข้าม" ให้สอดคล้องกับนโยบายจงใจสร้าง "ความเกลียดชัง" คอมมิวนิสต์ขึ้น ในหมู่คนไทย เพราะฉะนั้น คอมมิวนิสต์จึงถูกวาดภาพให้เป็นฝ่ายชอบรุกรานและกระหายอำนาจที่ปรารถนาจะยึดครองดินแดนของผู้อื่น เวียดนามเหนือเป็นเพียงสมุนรับใช้ของจีนคอมมิวนิสต์ (และสหภาพโซเวียต) และการรุกรานโจมตีประเทศอื่นก็เพื่อเป็นสะพานให้จีนได้เข้ามาครอบครองภูมิภาคนี้ ในกระบวนการทำให้คอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามจาก "คนป่า-สัตว์ร้าย" ที่กำลังคุกคามประเทศไทยอย่างรุนแรงนี้ "การสร้างข้อมูลเท็จก็เป็นสิ่งจำเป็น"⁴⁴ ควบคู่กันไปกับการห้ามวิพากษ์วิจารณ์การเมืองระหว่างประเทศ อันอาจส่งผลกระทบต่อสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ซึ่งก็คือการห้ามวิพากษ์วิจารณ์สหรัฐอเมริกานั้นเอง⁴⁵

ครั้งหลัง "การปฏิวัติ" ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 ภัยคอมมิวนิสต์จากนอกประเทศที่คุกคามประเทศไทยก็ได้ถูกทำให้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญสูงสุดด้านความมั่นคง เพราะไม่เพียงแต่คอมมิวนิสต์จะคุกคามรัฐไทยในแง่ของบูรณาการทางดินแดนเท่านั้น หากยังคุกคามต่อระบอบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และสถาบันต่างๆ ของชาติด้วย การจัดการ "ความจริง" จากแง่มุมของรัฐบาลไทยในเรื่องนี้ดูจะประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จาก

การที่เมื่อรัฐบาลประกาศรับอาสาศัมครไปรบในสงครามเวียดนามในเดือนมกราคม พ.ศ. 2510 ปรากฏว่ามีผู้มาสัมครอย่างเนืองแน่นจนเกินความต้องการ และต้องปิดรับสมัครก่อนเวลาที่ประกาศไว้ แม้แต่พระภิกษุก็ยังพากันมาสัมครหลายรูป โดยให้เหตุผลว่า เพราะคอมมิวนิสต์ต้องการทำลายพุทธศาสนา จึงต้องไปรบเพื่อปกป้องศาสนา และแม้ว่ากรมการศาสนาจะออกมาห้ามพระภิกษุไม่ให้สัสมคร แต่ก็เห็นได้ไม่ยากว่า บทบาทของประเทศไทยและสหรัฐอเมริกาที่ต่อสู้เพื่อเสรีภาพสันติภาพ ทั้งของตนเองและของทั้งโลก เป็นที่ยอมรับของทุกสถาบันหลักของประเทศ⁴⁶ แม้เมื่อมีการเปิดประเด็นกรณีที่รัฐบาลไทยยอมให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพในประเทศไทยไปทิ้งระเบิดเวียดนาม และ “นักรบจางอานกิง” ของไทยถูกมองว่าเป็นแค่ทหารรับจ้างที่ไม่ได้มีความสำคัญอะไรในการรบ (แต่ถูกขอให้ไปร่วมรบเพื่อสร้างภาพว่าสงครามเวียดนามเป็นความพยายามร่วมกันของโลกเสรี เพื่อช่วยเหลือพันธมิตรในภูมิภาค แทนที่จะเป็นเรื่องของสหรัฐอเมริกาอย่างเดียว) ได้กลายเป็นประเด็นที่ทำให้ไทยถูกโจมตีในเวทีการทูตและโดยสื่อมวลชนตะวันตกเอง ก็ได้ทำให้การมอง “ความจริง” ที่ถูกสร้างขึ้นว่า ประเทศไทยกำลังทำในสิ่งที่ถูกต้องในทางศีลธรรม และในทางการเมืองระหว่างประเทศล้นคลอนไปแต่อย่างใด⁴⁷

อย่างไรก็ตาม เมื่อมหาสมุทรสหรัฐอเมริกาเริ่มถอนตัวออกจากเวียดนาม และหันไปผูกสัมพันธ์กับจีนคอมมิวนิสต์ โดยไม่เคยบอกให้ไทยรู้ล่วงหน้า ในตอนต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยจึงถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายของตนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของการเมืองโลกดังกล่าว การปรับเปลี่ยนจากการที่รัฐบาลเคยปลูกฝังความกลัวภัยคอมมิวนิสต์ให้กับประชาชนคนไทยมาโดยตลอด ให้กลายเป็นการที่ไทยจะต้องเป็นมิตรกับ “คนป่าและสัตว์ร้าย” ที่เคยจ้องจะทำลายประเทศไทยนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ซึ่งเดินทางไปเยือนจีน และสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนในวันที่ 30 มิถุนายน 2518 ได้ย้ำถึงความสำเร็จของการสถาปนาความสัมพันธ์กับจีนให้ประชาชนได้ทราบ่า จีนย้ำว่าจะไม่แสวงหาความเป็นใหญ่เหนือชาติอื่น ไม่แทรกแซงกิจการภายในของไทย และยินดีช่วยเหลือไทยซึ่งกำลังประสบกับปัญหาเศรษฐกิจ ดร. พวงทอง ศรีบุว่า สาระสำคัญของคำอธิบายของผู้นำไทยคือ “การชี้ว่าจีนได้ประพฤติตนดีขึ้น กล่าวตามสำนวนไทยก็คือ เป็นใจรักกลับใจ ซึ่งไทยก็ยินดีจะเป็นมิตรด้วย จึงเท่ากับเป็นการยืนยันว่า ในอดีตที่ผ่านมา หากไทยที่เป็นฝ่ายดำเนินนโยบายผิดพลาดแต่เป็นเพราะจีนคุกคามไทย แต่ปัจจุบัน หากจีนเลิกทำตัวเป็นศัตรูกับไทย ก็สามารภที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ หรือเป็นมิตรกับไทยได้”⁴⁸

ในเมื่อรัฐบาลไทย หรือทางการไทย ไม่เคยตัดสินใจดำเนินนโยบายที่ผิดพลาด กรณีของเวียดนาม ซึ่งการสถาปนาความสัมพันธ์กับไทยเป็นไปอย่างล่าช้าและเต็มไปด้วยอุปสรรค จึงเป็นเพราะตรงกันข้ามกับจีนที่เป็น “ใจรักกลับใจ” เวียดนามนั้นกลับเป็น “ใจเหิมเกริม”⁴⁹ ตรรกะที่ใช้

อธิบาย "ความจริง" เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน และรองรับนโยบายต่างประเทศของไทยนี้ ดูจะสอดคล้องเป็นอย่างดีกับพื้นฐานความคิดเรื่องวัฒนธรรมมือที่สามของอาจารย์อรรถจักร ที่ใช้อธิบาย "ความจริง" ว่า สังคมของการเมืองทั้งภายในและภายนอก โดยอาจารย์อรรถจักร⁵⁰ วิเคราะห์ว่า ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของไทยโบราณ เป็นการเน้นหน้าที่หรือพันธกิจของผู้ปกครอง แบบที่คนแต่ละกลุ่มแต่ละสถานภาพต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตนและไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของกลุ่มสถานภาพอื่น โดยผู้ปกครองมองภาพตนเองว่า เป็นผู้ที่มีพันธกิจตามธรรมชาติที่จะต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์สุขของสังคม และการดำเนินการนั้นก็ไปในฐานะตัวแทนของหน่วยการเมืองที่สำคัญสูงสุด คือชาติ ด้วยระบบคิดเช่นนี้ จึงทำให้แม้เมื่อมีการเปลี่ยนผ่านสังคมไทยเข้าสู่ยุคใหม่แล้วก็ตาม แต่จากแง่มุมของผู้ปกครองรัฐ และกลไกอำนาจรัฐทางด้านความมั่นคงนั้น หากมีกลุ่มใดกระทำการนอกเหนือหน้าที่ของตน ก็หมายความว่า ได้เกิดสิ่งผิดปกติขึ้น อย่างไรก็ตาม ความผิดปกตินี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเอง หากเป็นเพราะมี "มือที่สาม" มายุยงให้เกิดการกระทำในสิ่งที่ไม่นอกเหนือจากขอบเขตหน้าที่ที่ควรจะเป็น เพราะฉะนั้น ชาวบ้าน ซึ่งเพราะไม่มีความรู้ทางการปกครอง และไม่มีศักยภาพพอที่จะแก้ไขปัญหาของตนได้ จึงไม่ควรก้าวก่ายหน้าที่ของผู้ปกครอง ในช่วงของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลังทศวรรษ 2500 โดยเฉพาะการขยายตัวของสงครามเย็น ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งของการเกิดระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ทำให้มีความจำเป็นในหมู่ผู้ปกครองที่จะต้องสร้างความกลัว "มือที่สาม" คือคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นศัตรูของชาติขึ้น ด้วยมรดกทางประวัติศาสตร์และเงื่อนไขอีกหลายประการ รวมถึงการสร้างปฏิบัติการที่เหมือนจริงของการจับกุมผู้คน และการสร้างการรับรู้ผ่านสื่อต่างๆ ทำให้ภาพของ "มือที่สาม" ว่าได้แก่คอมมิวนิสต์ซึ่งเป็น "คนต่างชาติ" ถูกยอมรับว่า "จริง" อย่างค่อนข้างจะมีน้ำหนัก กระนั้นก็ดี ความจริงเรื่อง "มือที่สาม" ดำรงอยู่ได้ก็เฉพาะต่อเมื่อสังคมไม่มีข้อกังขาใดๆ เกี่ยวกับพันธกิจของผู้ปกครอง หรือกลไกอำนาจรัฐเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อขบวนการนิสิตนักศึกษาเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยในกรณี 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 รัฐบาลถนอม-ประภาส ซึ่งประสงค์จะแยกประชาชนออกจากนักศึกษา จึงไม่ประสบผลสำเร็จในการสร้างภาพว่าขบวนการของนักศึกษามีพวก "มือที่สาม" อยู่เบื้องหลัง แต่แล้วการเปลี่ยนแปลงการเคลื่อนไหวของนิสิตนักศึกษาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ไปสู่การเผชิญหน้ากับปัญหาที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับโครงสร้างของสังคม ที่กระทบโดยตรงกับชนชั้นนำทุกกลุ่มของสังคมไทย ในช่วงเดียวกันกับที่เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองภายในกลุ่มชนชั้นนำเพราะการพ้นจากอำนาจของจอมพลถนอมและจอมพลประภาส ทำให้ทุกกลุ่มเห็นเป็นความสะดวกที่จะอาศัยเงื่อนไขการเคลื่อนไหวของนักศึกษามาเป็นสะพานสำหรับนำกลุ่มของตนไปสู่อำนาจ กระบวนการสร้าง "ความจริง" ว่านักศึกษาคือ "มือที่สาม" ที่คอยยุแหย่ให้ชนชั้นล่างอย่างชาวนาและกรรมกร ออกมาสร้างความปั่นป่วนเพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่ประเทศคอมมิวนิสต์ที่กำลังคุกคาม

ประเทศไทยอยู่ การสร้างความรับรู้ว่าคุณศึกษาคือ “คนอื่น” เป็น “มือที่สาม” ที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นคนต่างชาติดั้งเดิม (ญวน) และกำลังเคลื่อนไหวเพื่อทำลายสถาบันหลักๆ ของสังคมไทย ดำเนินไปอย่างมีระบบ โดยอาศัยกลไกด้านสื่อสารและกลไกอื่นๆ ของรัฐ และการจัดตั้งองค์กรต่อต้านหลายรูปแบบ ในขณะที่นักศึกษาไม่สามารถตอบโต้ หรือสร้าง “ความจริง” ชุดอื่นที่มีพลังเพียงพอ ได้ตอบโต้เลย ในที่สุดแล้วก็นำไปสู่เหตุการณ์นองเลือดเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519

น่าสังเกตว่า วัฒนธรรมของ “มือที่สาม” หรือการทำให้ภาพของนักศึกษาเป็นภาพของคนที่ไม่ดีต่างไปจากคนไทย เป็นพวกที่คิดจะล้มล้างทุกสถาบันหลักของสังคม เป็นศัตรูของชาติ และเพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะถูกขจัดออกไปโดยวิธีการที่รุนแรงนี้ แท้จริงแล้วไม่ต่างอะไรจากวิธีคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้ความรุนแรงกับ “พวกแขก” ทางจังหวัดภาคใต้และพวกคอมมิวนิสต์เวียดนามที่รัฐบาลไทยต้องตัดสินใจทำสงครามด้วย แต่อย่างไรก็ตาม การอ้างว่ามี “มือที่สาม” ก็ไม่จำเป็นว่า จะต้องนำไปสู่ความรุนแรงเสมอไป เพราะอาจนำมาใช้จัดการกับสถานการณ์การเมืองอื่นๆ ให้สงบราบคาบได้อีกด้วย เช่นการอ้างการแทรกแซงของ “มือที่สาม” เพื่อขจัดความขัดแย้งของคู่กรณีเป็นรายๆ ไป โดยที่ไม่มีฝ่ายใดต้องเสียหายหรือต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเพื่อให้เกิดความสนใจในการประนีประนอมขึ้นภายในกลุ่มนักการเมือง เป็นการหาทางออกให้แก่ความขัดแย้งของผู้มีอำนาจทางการเมืองได้เป็นอย่างดี หรืออาจใช้อ้างเพื่อสยบการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชนที่คัดค้านโครงการใหญ่ๆ ของรัฐได้ด้วย เพราะเท่ากับว่าการเคลื่อนไหวดังกล่าว ไม่ได้มีเป้าหมายที่แท้จริง หากเกิดเพราะมี “มือที่สาม” เข้าไปยุ่ง ลำสุด นักพัฒนาเอกชนคือผู้ที่ถูกมองว่าเป็น “มือที่สาม” แบบเดียวกับที่นักศึกษาเคยถูกกล่าวหาว่าเป็น “มือที่สาม” ผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์มาแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการจัดการกับ “ความจริง” ในเรื่องของ “มือที่สาม” นั้น โดยสรุปแล้วจึงเป็นอย่างที่อาจารย์อรรถจักร์ได้กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรม ‘มือที่สาม’ เป็นการสร้างความจริงทางการเมืองที่สำคัญมากของสังคมการเมืองไทย ปฏิบัติการทางการเมืองหลากหลายที่สามารถบรรลุเป้าหมายของตนได้ก็เนื่องจากการใช้กล้าวอ้าง ‘มือที่สาม’ นี้เอง การสร้างความจริงนี้ มีเงื่อนไขทางสังคมการเมืองสำคัญก็คือสังคมไทยยังคงสืบทอดความคิดความเชื่อที่ว่าผู้นำของรัฐเท่านั้นที่มีหน้าที่ทางการเมือง การบริหารประเทศ”⁵¹

ถ้าพิจารณาว่างานของ ดร.ชัยวัฒน์ ดร.พวงทอง อาจารย์นครินทร์ และอาจารย์อรรถจักร์ คือการศึกษาการจัดการกับ “ความจริง” ในระดับใหญ่หรือระดับแมโคร คือการจัดการกับ “ความจริง” ในระดับนโยบายของรัฐหรือรัฐบาล งานของสมบัติ จันทรวงศ์⁵² ก็เป็นการศึกษาการจัดการกับ “ความจริง” ในระดับเล็ก คือในระดับความรับผิดชอบของนักการเมืองในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล กระนั้นก็ตาม ความสอดคล้องหรือความใกล้เคียงกันในแบบแผนก็ปรากฏให้เห็นอย่างค่อนข้างชัดเจน เช่นวัฒนธรรมมือที่สามของอาจารย์อรรถจักร์นั้น อาจพิจารณาได้ว่า ก็ไม่ต่างอะไรจาก

การแก้ตัวของนักการเมือง โดยโยนบาปให้ “แพะ” อย่างที่นักการเมืองนิยมทำกันในสถานนั้นเอง หรือในงานของอาจารย์พวงทอง เมื่อวิทยุฮานอยโจมตีรัฐบาลไทยว่าให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพในประเทศไทยไปทิ้งระเบิดในเวียดนาม คำตอบของจอมพลประภาส จารุเสถียรที่ว่า “ฐานทัพอเมริกันไม่มีในประเทศไทย แต่เรื่องการใช้สนามบินร่วมกันเป็นเรื่องของสากลในระหว่างพันธมิตร ถ้าฮานอยคุกคามไทยว่าไทยต้องรับผิดชอบในการที่ให้เครื่องบินสหรัฐฯใช้ฐานทัพแล้ว ฮานอยก็ต้องรับผิดชอบเหมือนกันที่ให้จีนแดงใช้สนามบิน” ก็คือการเสี่ยงที่จะตอบคำถามอย่างที่นักการเมืองทำกันในสภาเช่นกัน หรือการยอมรับของพันเอกถนัด คอมันตร์ ว่าการให้สหรัฐฯเข้ามาใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพ เป็นการเสื่อมเสียอธิปไตยของชาติ แต่ก็เป็นการเสียส่วนน้อย เพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้ คือการมีทหารต่างด้าวประจำอยู่ในไทย ยิ่งดีกว่ามีทหารอื่นเข้ามายุ่งครอง ก็ไม่ต่างอะไรจากคำแก้ตัวประเภทที่ว่า ผลร้ายของการกระทำที่ตนถูกกล่าวหาว่าต้องรับผิดชอบ ไม่ได้เลวร้ายอย่างที่คิดกัน เพราะยังมีสิ่งที่ไม่เลวร้ายกว่าอาจเกิดขึ้นได้ ของนักการเมืองในสถานนั้นเอง หรือการที่รัฐบาลไทย ในที่สุดแล้วต้องออกแถลงการณ์เรื่องอนุญาตให้สหรัฐฯ ใช้ฐานทัพอุดตะนาสำหรับเครื่องบิน B-52 ได้ ก็เป็นเพราะความใหญ่โตและภาระหน้าที่ที่ชัดเจนของ B-52 เป็นเรื่องยากที่จะปกปิด และปฏิเสธข้อกล่าวหาเรื่องการโจมตีเวียดนามเหนือได้อีกต่อไป มากกว่าที่จะเป็นการปรารถนาจะเปิดเผยความจริงต่อสาธารณะชน ทำนองเดียวกันกับที่บางครั้งนักการเมืองออกมายอมรับต่อสาธารณะชน เช่นกรณี ส.ส. สาธิตการเสพยาบ้า ว่าตนได้กระทำอะไรที่ผิดพลาดไปนั่นเอง

อย่างไรก็ดี ประเด็นสำคัญที่นักวิจัยเกือบทุกท่านให้ความสำคัญอย่างไม่น่าจะมีการนัดหมายกันมาก่อน ได้แก่บทบาทของสื่อมวลชน ประเภทสื่อสิ่งพิมพ์ ในกระบวนการจัดการกับ “ความจริง” ทั้งหลายในสังคมไทย ในเรื่องนี้ อาจารย์อรรถจักรได้ตั้งข้อสังเกตว่า แท้จริงแล้วหนังสือพิมพ์เป็นสื่อระดับสังคมแบบแรกที่สามารถแยกตัวออกจากการควบคุมของรัฐในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สามารถทำให้พื้นที่สื่อหนังสือพิมพ์เป็นพื้นที่ของสังคมมากขึ้น ลักษณะพิเศษของสื่อหนังสือพิมพ์จึงได้แก่การที่ผู้นำทางการเมืองแต่ละยุคจะเลือกใช้วิธีการซื้อสื่อมาเป็นพวกของตน มากกว่าการใช้อำนาจรัฐปิดกั้นสื่อหนังสือพิมพ์ ซึ่งมักได้ผลเฉพาะในช่วงเวลาสั้นๆ เท่านั้น แต่กระนั้นก็ดี ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ นอกจากจะถูกควบคุมด้วยอำนาจรัฐแล้ว สื่อหนังสือพิมพ์เองก็เข้าร่วมในกระแสของการสร้างภาพพจน์ของคอมมิวนิสต์ด้วย⁵³ โดยเฉพาะ ดร. พวงทอง ได้ชี้ให้เห็นว่า นับแต่ยุคต้นของรัฐบาลสฤษดิ์ หนังสือพิมพ์ไทยได้ประกาศสนับสนุนการเข้ามาของฐานทัพและทหารอเมริกันในประเทศไทยอย่างเต็มกำลังตลอดมา ยิ่งเข้าสู่ยุคกระแสสูงของสงครามเวียดนาม ไม่ว่ารัฐบาลไทยและสหรัฐฯ จะทำอะไรก็ดูจะถูกต้องไปหมด ไม่ว่าจะเป็นการส่งทหารไทยไปรบในเวียดนามได้ หรือการอนุญาตให้สหรัฐฯเข้ามาใช้ประเทศไทยเพื่อการรบในเวียดนาม หนังสือพิมพ์ไทยไม่เพียงทำตนเป็นผู้สนับสนุนอย่างแข็งขันต่อนโยบาย

โลกเสรีของรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังช่วยรัฐบาลไทยโจมตีสื่อมวลชนและนักการเมืองตะวันตก ที่วิจารณ์นโยบายเวียดนามของรัฐบาลอเมริกัน และบทบาทของรัฐบาลไทยอีกด้วย ดร. พวงทอง สรุปว่าเป็นผลสำเร็จของการจัดการกับความจริงของไทยที่ตอกย้ำถึงความน่าสะพึงกลัวของคอมมิวนิสต์ที่ได้รับการสนับสนุนจากทุกสถาบันหลัก จนสามารถทำให้นักหนังสือพิมพ์ไทยทำตน “ว่านอนสอนง่าย” และกลายเป็นกระบอกเสียงให้แก่ “นโยบายโลกเสรี” ของรัฐบาลไปในที่สุด⁵⁴

แต่ถ้าในกรณีของสงครามเวียดนาม หนังสือพิมพ์ไทยมีบทบาทสำคัญในการช่วยเสริมสร้าง “ความจริง” ที่เป็นเป้าหมายของรัฐบาลให้ชัดเจนเป็นรูปธรรมขึ้น ดร. ชัยวัฒน์ ก็ได้วิเคราะห์ให้เห็นอย่างน่าสนใจยิ่งว่า ในกรณีอื่น หนังสือพิมพ์อาจมีบทบาทจัดการให้ “ความจริง” ที่ไม่พึงประสงค์ “ตกไป” ได้อย่างน่าอัศจรรย์ อย่างกรณีที่เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2520 ได้เกิดระเบิดขึ้นสองครั้งที่บริเวณสวนสาธารณะตำบลสะเต็ง อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา ขณะที่ผู้คนประมาณสามหมื่นคน กำลังเข้าร่วมพิธีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์กำลังพระราชทานโล่รางวัลแก่โรงเรียนที่จัดการศึกษาดีเด่น และพระราชทานรางวัลแก่คณะครูโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามภาคใต้ พระราชทานเข็มพระปรมมาภิไธยย่อ ภปร. แก่คณะกรรมการอิสลาม 13 จังหวัดภาคใต้ และพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้านจังหวัดยะลา ทำให้มีผู้บาดเจ็บรวม 47 คน ในจำนวนนี้บาดเจ็บสาหัส 5 คน การระเบิดใกล้ที่ประทับที่จังหวัดยะลานี้ ต้องถือว่าเป็นเรื่องของความรุนแรงที่เกี่ยวข้องถึงสถาบันสูงสุดในสังคมไทย ในตอนแรกเริ่ม หนังสือพิมพ์ไทยอาศัยแถลงการณ์ของรัฐบาลในเรื่องที่ “สำคัญ” และ “ร้ายแรง” อย่างนี้เป็นฐานข้อมูลหลักในการเสนอข่าว ในขณะที่แถลงการณ์ของรัฐบาลกลับพยายามบอกว่า เหตุที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องเล็กน้อย เช่นบอกว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคือ “เสียง” ระเบิด ไม่ใช่ตัวระเบิด คนทำคงมุ่งให้มีคนสนใจเป็นข่าวเท่านั้น และแม้ต่อมาจะบอกว่า มีการระเบิดเกิดขึ้น แต่ก็อยู่ห่างออกไปจากที่ประทับ ลูกระเบิดทั้งสองลูกเป็นแค่ระเบิดทำเอง และที่สำคัญคือ เสียงระเบิดเพียงทำให้พิธีชงชาไปเล็กน้อย เพราะหลังจากนั้นก็ทรงประกอบพระราชพิธีต่อไปจนเสร็จ ติดตามด้วยการทรงเยี่ยมราษฎรที่มาเฝ้าตามปกติ และก่อนจะเสด็จกลับ ได้เสด็จพระราชดำเนินแวะไปเยี่ยมราษฎรที่ได้รับบาดเจ็บที่โรงพยาบาลอีกด้วย กล่าวคือ เหตุการณ์นี้รัฐบาลประสงค์จะบอกว่า มิได้กระทบกระเทือนพระราชจริยาวัตรปกติของพระองค์แต่อย่างใด แต่การจัดการกับ “ความจริง” โดยหนังสือพิมพ์ไทยในกรณีนี้ น่าสนใจยิ่งกว่า เพราะก่อนเหตุระเบิดที่ยะลาหนึ่งวัน ได้เกิดอุบัติเหตุกับขบวนเสด็จฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บนถนนสายปัตตานี-นราธิวาส โดยรถจักรยานยนต์ที่มีพลตำรวจคนหนึ่งเป็นคนขับ และมีผู้ซ้อนท้ายสองคน ได้ฝ่าสัญญาณจราจรเข้าชนรถพระที่นั่ง ซึ่งเสียหายเพียงเล็กน้อย ส่วนรถมอเตอร์ไซด์ไฟไหม้จนขบวนเสด็จต้องหยุดให้ความช่วยเหลือ ปรากฏว่าหนังสือพิมพ์ไทยจำนวนหนึ่ง เลือกที่จะพาดหัวข่าวอุบัติเหตุนี้เป็นข่าวน่า แทนที่จะเป็น

ข่าวระเบิด แต่ผลของการพาดหัวข่าวเช่นนั้น ในที่สุดแล้วทำให้ทั้งอุบัติเหตุรถมอเตอร์ไซด์ชนขบวนรถพระที่นั่ง และเหตุระเบิดในพระราชพิธี กลายเป็นเรื่องเดียวกัน คือกลายเป็นแค่ “อุบัติเหตุ” ในพระราชพิธีไป ดร.ชัยวัฒน์ ได้สรุปวิธีการจัดการกับ “ความจริง” ในกรณีสำคัญนี้ของสังคมไทยไว้อย่างน่าคิดว่า “การอาศัยอุบัติเหตุไปบดบังเหตุระเบิดใกล้ที่ประทับ ก็คือการนำเอาเหตุที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ มีเป้าประสงค์ทางการเมืองอย่างการวางระเบิดใกล้ที่ประทับ ไปซ่อนอยู่เบื้องหลังอุบัติเหตุรถมอเตอร์ไซด์ชนขบวนรถพระที่นั่งซึ่งเป็นเหตุบังเอิญ . . . เท่ากับเป็นการนำเอาสภาพปกติของสังคมไทยไปบังสภาพผิดปกติอย่างยิ่งของเหตุการณ์วันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2520 นั้นเอง แต่เพราะเหตุการณ์ทั้งคู่เกิดขึ้นในสังคม และคงขจัดให้เหตุใดเหตุหนึ่งมลายหายไปไม่ได้ วิธีหนึ่งที่สังคมไทยจัดการกับ “ความจริง” ชนิดนี้ คือการนำเหตุการณ์ทั้งสองมาปนกัน . . . และถูกเรียกเสียใหม่ว่า “อุบัติเหตุในพระราชพิธี” “ความจริงเชิงข้อเท็จจริง” ที่ “ตกไป” คือเจตจำนงทางการเมืองของความรุนแรง”⁵⁵

ปรากฏการณ์ที่ชี้ว่าหนังสือพิมพ์ ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นสถาบันทางการเมืองที่ทรงอำนาจยิ่ง แท้จริงแล้ว มีปัญหาในการเสนอ “ความจริง” มาโดยตลอด อาจพิจารณาได้จากอีกกรณีหนึ่ง นั่นคือกรณีของวิทยานิพนธ์มหามบัณฑิต เรื่อง “ภาพลักษณ์ของท้าวสุรนารีในประวัติศาสตร์ไทย” ซึ่งได้รับรางวัลวิทยานิพนธ์ดีเด่นจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2536 วิทยานิพนธ์นี้เริ่มจากคำถามว่า ทำไมจึงไม่ปรากฏชื่อของคุณหญิงโมในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ทั้งๆ ที่ท่านได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นท้าวสุรนารีในสมัยนั้น ทำไมจึงต้องมีการรับเร่งสร้างอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีขึ้นในปี พ.ศ. 2477 สองปีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และหลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช ซึ่งก็เกี่ยวข้องอยู่กับเมืองโคราชด้วย อีกทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงท่าของอนุสาวรีย์จากที่เคยคิดไว้ในตอนแรกด้วย คำถามรวบยอดของวิทยานิพนธ์ก็คือ วิกรรมของท้าวสุรนารี ผู้เป็นสามัญชนคนแรกที่ทางการสร้างอนุสาวรีย์ให้เป็นอนุสรณ์ ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองหรือไม่ ต่อมา สำนักพิมพ์มติชน ได้ตีพิมพ์งานวิทยานิพนธ์นี้เป็นหนังสือ โดยใช้ชื่อใหม่ว่า การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี แต่คำโฆษณาเป็นคำถามในปกหลังของหนังสือว่า “วิกรรมนี้เกิดขึ้นจริงหรือไม่?” กลับนำไปสู่การประท้วงและคัดค้าน “ความจริง” ที่ผู้เขียนนำเสนออย่างรุนแรง จากทั้งนักการเมือง ทั้งระดับท้องถิ่น และระดับชาติ ข้าราชการชั้นสูง นักวิชาการ สื่อมวลชน ทั้งในท้องถิ่น และในระดับชาติ ที่มองว่าเรื่องนี้เป็นกรณีหมิ่นศักดิ์ศรีชาวโคราช เป็นการลบหลู่สิ่งที่ผู้คนส่วนใหญ่เคารพ ก่อให้เกิดการแตกแยกในสังคม มีการรวมพลังคนนับหมื่นประท้วงที่อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี มีการเรียกร้องให้ฟ้องร้องต่อศาล ให้ประท้วงสำนักพิมพ์มติชน มีการเรียกร้องผ่านทบวงมหาวิทยาลัยให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทบทวนจรรยาบรรณของทั้งผู้เขียนวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์ที่ปรึกษา มีการตั้งคำถามว่า ผู้เขียนเป็น “คนไทย” หรือ “ลาว” มีการเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิจารณายกเลิกวิทยานิพนธ์นั้น ในขณะที่สำนักพิมพ์มติชนก็เรียกหนังสือกลับหมด ไม่ให้มีการซื้อขายในตลาดได้อีกต่อไป ส่วนนักวิชาการที่ร่วมคัดค้านบางคนเห็นว่าผู้เขียนใช้ข้อมูลไม่เป็น ใช้ประวัติศาสตร์ไม่เป็น และว่าประวัติศาสตร์ต้องเป็นไปเพื่อ “การรวมขอม” ทำยที่สุด งานเขียนนี้ถูกผลักดันกลับไป “คุมขัง” ไว้ในรั้วมหาวิทยาลัย ในขณะที่ผู้เขียนถูกย้ายจากการปฏิบัติหน้าที่ในจังหวัดนครราชสีมา ให้มาปฏิบัติหน้าที่ในกรุงเทพมหานครแทน⁵⁶ แม้ว่ากรณีการใช้ความรุนแรงในรูปแบบต่างๆ “จัดการ” กับความจริงของวิทยานิพนธ์และตัวผู้เขียนนี้ จะมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว⁵⁷ แต่ในเรื่องนี้ ประเด็นที่น่าคิดซึ่งอาจจะยังไม่ได้นำมาพิจารณากัน อยู่ที่ว่า ปฏิกริยาที่มีต่อตัวผู้เขียน จะแตกต่างหรือรุนแรงมากกว่าน้อยกว่าอย่างไร หรือไม่ หากผู้เขียนเป็นชาย ไม่ใช่หญิงอย่างในกรณีนี้ คำถามที่ว่าภาวะเพศสภาพที่กีดกันไม่ให้สตรีสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ ในฐานะของพลเมืองได้อย่างเต็มตัว และถูกคาดหวังให้ทำเฉพาะกิจกรรมที่มีฐานอยู่บนมายาคติว่าด้วยวิถีปฏิบัติที่ถูกต้องตามจารีตที่ชายเป็นใหญ่ โดยมีอำนาจของกฎหมายรองรับนั้น จะใช้อธิบายการกดขี่ “ความจริง” ที่ผู้หญิงเป็นผู้นำเสนอได้ด้วยหรือไม่ อาจมีการตอบไว้แล้วบางส่วนในงานของ ดร. ชลิตาภรณ์⁵⁸ ในการศึกษาว่าเพศสภาพส่งผลต่อการต่อรองได้แค่ไหนในเรื่องที่เกี่ยวกับการกำกับควบคุมเรื่องเพศของคนในสังคมอย่างไร ความจริงเกี่ยวกับเรื่องเพศและความสัมพันธ์ทางเพศของผู้หญิงและผู้ชาย แตกต่างกันหรือไม่ โดยใช้กรณีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายครอบครัวปี พ.ศ. 2519 เป็นกรณีศึกษานั้น ดร. ชลิตาภรณ์ได้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องเพศระหว่างชายและหญิง ซึ่งสะท้อนความไม่เท่าเทียมกัน ระหว่างชายและหญิง และทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ดำรงอยู่ได้ ไม่ได้เพียงแต่เป็นการกำหนดกฎเกณฑ์โดยสังคมและรัฐซึ่งสะท้อนทัศนคติของชายเท่านั้น แม้แต่ผู้หญิงเองที่ปรารถนาจะให้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเป็นธรรมตรงนี้ ก็อาจมอง “ความเป็นธรรม” ได้เฉพาะจากฐานของความแตกต่าง และความไม่เท่าเทียมทางเพศ ตามจารีตของความคิดที่ฝ่ายชายเป็นผู้กำหนดไว้เดิมอยู่ดี เพราะฉะนั้น นักการเมืองหญิงที่พยายามจะต่อสู้เพื่อความเท่าเทียม ก็คือผู้ที่ยึดมั่นอยู่กับความถูกต้องในเรื่องเพศและสถาบันครอบครัวอย่างเหนียวแน่น โดยไม่เคยคิดว่า บทบาทและความสัมพันธ์ทางเพศที่ยอมรับกันว่าถูกต้องและชอบธรรม คือต้องมีและเป็นไปเพื่อการสืบเผ่าพันธุ์ โดยมีสถาบันครอบครัว หรือชีวิตคู่ นั้น แท้จริงแล้วอาจเป็นเพียงสิ่งที่สังคม “สร้าง” ขึ้นมาก็ได้ เมื่อสำนักและร่างกายของผู้หญิงถูกควบคุมโดยสังคมอย่างเข้มงวดเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางเพศของผู้ชาย และเพื่อให้เกิดการสืบพันธุ์ ทำให้ไม่อาจเห็นได้ว่าความเชื่อที่ว่า เรื่องเพศที่เป็นธรรมชาติและถูกต้องมีอยู่เฉพาะระหว่างชายและหญิงนั้น แท้จริงแล้วเป็น “อุดมการณ์” ที่เชื่อมต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากร่างกายและจิตใจของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องเชื่อมโยงตนเองกับผู้ชายโดยตลอด.

จากฐานความคิดนี้ ดร. ชลิตาภรณ์สรุปว่า แม้จะใช้หลักการเรื่องความเท่าเทียมกันของสิทธิของบุรุษและสตรี ในการเรียกร้องความเป็นธรรม แต่ดูเหมือนว่าผู้เรียกร้องทั้งหลายเองก็ไม่อาจหลุดพ้นจากกรอบของเรื่องเพศที่ขอบธรรมไปได้ ดังจะเห็นได้ว่า ประเด็นหลักที่ถกเถียงกันในเรื่องของกฎหมายครอบครัว คือเรื่องสิทธิในการหย่าของสตรี วนเวียนอยู่ว่า การมีภรรยาหลายคนของชาย เป็นเรื่องปกติ หรือเป็นกรณียกเว้น ของสังคมไทย เราควรจะใช้กฎหมายเปลี่ยนแปลง "ความจริง" ของสังคมตรงนี้หรือไม่ งานของ ดร. ชลิตาภรณ์ ทำให้เราต้องตั้งข้อสงสัยว่า "ความจริง" ตรงนี้จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากน้อยเพียงไร ถ้าเรายอมรับว่า ความพยายามจะใช้กฎหมาย "จัดการ" กับพฤติกรรมทางเพศของคน แท้จริงแล้วเป็นการกำกับให้คนเข้าไปอยู่ใน "กรอบ" ของเรื่องเพศที่ขอบธรรม ที่สังคม "สร้าง" ขึ้นมาตั้งแต่ต้น อย่างที่ ดร. ชลิตาภรณ์ เขียนไว้ในตอนท้ายสุดว่า "เรื่องเพศที่สังคมยอมรับว่าปกติและถูกต้อง จำกัดความสัมพันธ์ทางเพศของคนให้อยู่ในการแต่งงาน แต่การจำกัดนี้ เข้มงวดกับผู้หญิง โดยผู้ชายมีความสัมพันธ์ทางเพศนอกการแต่งงานได้หลายรูปแบบ กฎหมายที่พยายามจะควบคุมให้ผู้ชายประพฤติตามกรอบเดียวกันนี้ โดยใช้หลักการสิทธิเท่าเทียม ดูจะเป็นการตอกย้ำมาตรฐานที่แตกต่าง มากกว่าจะทำให้เกิดมาตรฐานเดียวกัน เพราะการมองว่า การมีเพศสัมพันธ์ช่อน และการซื้อประเวณี เป็นเรื่องธรรมดาของผู้ชาย การยอมรับในบทบาทและที่ทางของชายหญิงตามกรอบของเรื่องเพศที่ขอบธรรม จึงทำให้ "ความจริง" เกี่ยวกับมาตรฐานที่แตกต่างดำรงอยู่"⁵⁹

ในขณะที่ผู้วิจัยเกือบทุกคนออกตัวว่า การศึกษาของตนเป็นการศึกษาวิธีการจัดการกับ "ความจริง" โดยไม่ได้สนใจว่า "ความจริง" แท้ๆ ในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างไร แต่ยอมเห็นได้ไม่ยากอยู่แล้วว่า "ความจริง" ที่ถูกจัดการได้นั้น ย่อมเป็นได้อย่างมากก็แค่หนึ่งในบรรดา "ความจริง" ทั้งหมดของสังคมที่แข่งขันกัน แต่วิธีการอันหลากหลายในการ "จัดการ" กับความจริง ที่มีการนำเสนอและวิเคราะห์กันในรายงานต่างๆ ในโครงการวิจัยชุดนี้ จะช่วยนำผู้อ่านให้เข้าใจกับ "ความจริง" มากขึ้นหรือไม่ อย่างไรบ้าง เป็นสิ่งที่ผู้อ่านต้องใช้วิจารณญาณพิจารณาด้วยตนเอง.

เชิงอรรถ

- 1 Robert Cribb. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966" *Asian Survey*. Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 559.
- 2 Robert Cribb. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966" *Asian Survey*. Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 559.
- 3 Robert Cribb. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966" *Asian Survey*. Vol. XLII, No.4, July/August 2002, pp. 551-557.
- 4 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 566.
- 5 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 566.
- 6 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p.567.
- 7 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 574.
- 8 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, pp. 548-49.
- 9 Mary S. Zurbuchen. "History, Memory and the '1965 Incident' in Indonesia" *Asian Survey*, Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p.576.
- 10 Ann Laura Stoler. "On the Uses and Abuses of the Past in Indonesia : Beyond the Mass Killings of 1965" *Asian Survey*. Vol.XLII, No.4, July/August 2002, p. 647.
- 11 Robert Cribb. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966" *Asian Survey*. Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 563.
- 12 Robert Cribb. "Unresolved Problems in the Indonesian Killings of 1965-1966" *Asian Survey*. Vol. XLII, No.4, July/August 2002, p. 562.
- 13 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง": ปัดตานีในรอบ กึ่งศตวรรษ* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. สิงหาคม 2545, หน้า 19-21.
- 14 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง": ปัดตานีในรอบ กึ่งศตวรรษ* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. สิงหาคม 2545, หน้า 21.

15 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 37.

16 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 36.

17 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p. XXI.

18 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p.17.

19 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p.6.

20 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, p. 12.

21 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, p.17.

22 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p.18.

23 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, p.44.

24 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 102.

25 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 75.

26 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p 72. and Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, p. 45.

27 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 45.

28 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, p. 61.

29 Paul Connerton. *How Societies Remembers*. Cambridge University Press, Cambridge. 1989, pp.54-57.

30 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p. 25.

31 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p. 128.

32 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p. 24.

33 อิบรอฮิม ชุกรี **ประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายู** (ปัตตานี : โครงการจัดตั้งสถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี 2541) อ้างโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง” : ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. สิงหาคม 2545, p.62 ชื่อน่าสนใจอีกประการหนึ่งอยู่ในเชิงอรรถของ ดร.ชัยวัฒน์ ที่อธิบายว่า เดิมหนังสือเล่มนี้ คือ Ibrahim Syukri, *Sejarah Kerajaan Melayu Patani* ซึ่งแรกตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ.1949 ใน Pasir Putih ฝั่งกลันตัน แต่ถูกห้ามเผยแพร่ทั้งในไทยและมาเลเซีย ต่อมาได้กลายเป็น *History of the Malay Kingdom of Patani*. Translated by Conner Baiky and John N.Miksic (Athens, Ohio : The Center for International Studies, Ohio University, 1985) และได้มีการแปลออกเป็นภาษาไทยเมื่อปี พ.ศ. 2541

34 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, pp. 55-56.

35 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, pp. 59-60.

36 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, pp. 68-69.

37 Bernard Lewis. *History : Remembered, Recovered, Invented*. Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1975, pp. 102.

38 นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การสละราชสมบัติในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การศึกษากระบวนการจัดการ “ความจริง” ว่าด้วยพระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. มิถุนายน 2545, หน้า 24-32.

39 นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การสละราชสมบัติในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การศึกษากระบวนการจัดการ “ความจริง” ว่าด้วยพระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. มิถุนายน 2545, หน้า 36.

40 ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช *ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง* (ปรับปรุงจากปาฐกถาที่แสดงที่สมาคมครูโรงเรียนราษฎร์ หอประชุมคุรุสภา เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2508) นายพิชัย สันตภิรมย์จัดทำ โรงพิมพ์จำลองศิลป์ กทม. 2509

41 นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การสละราชสมบัติในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การศึกษากระบวนการจัดการ “ความจริง” ว่าด้วยพระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. มิถุนายน 2545 หน้า 62.

42 Patrick H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover and London. 1993, p. 150.

43 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, *ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง”: ปัตตานีในรอบ กึ่งศตวรรษ* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. สิงหาคม 2545, หน้า 133-34.

44 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 23.

45 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 30.

46 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 29-31, 32-33 และ 48.

47 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 48-49.

48 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 74-75.

49 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. “พิทักษ์โลกเสรี”: คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 76-77.

50 อรรถจักร สัตยานุรักษ์. “ความจริง” และการปฏิบัติต่อ “ความจริง” ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม “มือที่สาม” (พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2545, หน้า 401-410.

51 อรรถจักร สัตยานุรักษ์. **“ความจริง” และการปฏิบัติต่อ “ความจริง” ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม “มือที่สาม” (พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน)** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2545, หน้า 410.

52 สมบัติ จันทรวงศ์. **การเมืองเรื่องการปิดความรับผิดชอบ : การศึกษากระบวนการจัดการกับ “ความจริง” โดยการสร้างคำให้เหตุผลและคำแก้ตัวของนักการเมืองไทย พ.ศ. 2525-2542** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. กันยายน 2544.

53 อรรถจักร สัตยานุรักษ์. **“ความจริง” และการปฏิบัติต่อ “ความจริง” ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม “มือที่สาม” (พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน)** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2545, หน้า 52-60.

54 พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์. **“พิทักษ์โลกเสรี” : คำอธิบายและการจัดการความจริงในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยในกรณีสงครามเวียดนาม** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. ตุลาคม 2545, หน้า 45-48.

55 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. **ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง” : ปัตตานีในรอบทศวรรษ** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. สิงหาคม 2545, หน้า 215-16.

56 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ **“สังคมศาสตร์กับการจัดการ “ความจริง” ในสังคมไทย”** ปรากฏาสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 26 กรกฎาคม 2540.

57 ชัยวัฒน์เห็นว่าข้อมูลและประเด็นพิจารณาที่สมบูรณ์ที่สุด น่าจะดูจาก กาญจน์ ละของศรี “กรณีหนังสือเรื่อง “การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี” : สงครามศักดิ์ศรีของชาวโคราช” **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 22 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2539), หน้า 20-79.

58 ขลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ **การจัดการความจริงเกี่ยวกับเรื่องเพศที่ชอบธรรม : ศึกษากรณีการโต้แย้งสาธารณะในสภาผู้แทนราษฎร** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2546

59 ขลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ **การจัดการความจริงเกี่ยวกับเรื่องเพศที่ชอบธรรม : ศึกษากรณีการโต้แย้งสาธารณะในสภาผู้แทนราษฎร** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กทม. 2546, หน้า 79.